This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

KC
15974
NEDL TRANSFER
HN 5YI9 K

KC
974

Harvard College Library

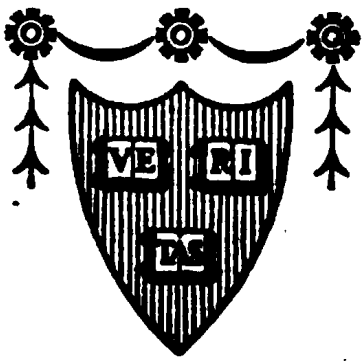

FROM THE LIBRARY OF

GEORGE AMORY SARGENT

A.B. 1876, M.D. 1888

OF BOSTON

GIFT OF

Mrs. GEORGE A. SARGENT

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBRI SUPERSTITES,

CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS.

TOMUS III.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

LIBRI SUPERSTITES,

CUM DEPERDITORUM VOLUMINUM COMPENDIIS,

AB ANTIQUO SCRIPTORE CONFECTIS.

EX EDITIONE

ARNOLDI DRAKENBORCH,

SEDULO RECENSITÂ.

TOMUS III.

LONDINI:

SUMTIBUS RODWELL ET MARTIN;
J. BOOKER; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY;
G. ET W. B. WHITTAKER; J. WALKER; E. EDWARDS;
J. ROBINSON; ET B. REYNOLDS:

EXCUDIT S. HAMILTON.

1819

KC15974
L 10.21

Harvard College Library.
Gift of
Mrs George A Sargent
Mar. 26 1924

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITÂ
LIBRI.

EPITOME LIBRI VICESIMI QUARTI.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pœnos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime operâ, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Siciliâ, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno prœlio oppressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispaniâ a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, et a Masinissâ, rege Massylorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Maurusios cum magnâ manu transiit, contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt; quorum auxiliis adscitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

I. Ut ex Campaniâ in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romanâ, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cætera necessaria usibus, ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi: postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium ætatium ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magnâ ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fugâ dissipatos, turmas objecêre. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt: advocatâque extemplo concione, cum et levissimus quisque novas

res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Pœnosque eâ conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt: cujus rei prope non servata fides deditis est, cum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti; alias a Messanâ trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio: itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus in potestatem Locrensium esset: societas eo juré staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum, pace ac bello juvaret.

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire; Græcam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum accessurum opibus, si in orâ maris urbem portu ac mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur; et, si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab

eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal cum præsentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos rejecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, cum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent; senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: et in vastâ urbe, lateque omnibus disjectis mœnibus, raras et stationes custodiasque senatorum esse: quâcumque custodiant plebis homines, eâ patere aditum. Auctore ac duce perfugâ, Bruttii coronâ cinxerunt urbem; acceptique a plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepêre. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum: post vastitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: et arx procul iis, quæ habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobile templum (ipsâ urbe erat nobilius) Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silvâ et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, et sacrata

est: inclytumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, unâ parte imminens mari, alterâ, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, quâ per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe suâ. Postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit. Morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam, verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrâssent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. Ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apuliâ ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Siciliâ Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus

translatum; puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultimâ senectâ voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summâ ope obstitêre filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoïppum; nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit; quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent, disciplinæque, in quâ [edoctus] esset. Hæc mandata. Cum exspirâsset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris, velut patre amisso, in orbâ civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam curâ suorum, celebre. Deinde cæteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis: verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo in-

signi differentes a cæteris civibus vidissent, conspexêre purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regiâ procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemtus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus, aut morte voluntariâ aut fugâ, præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoïppus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: cum conjuratio, in tyranni caput facta, indicatur per calonem quemdam, æqualem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit; qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrêre. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium; adjectique pœnæ cæteri juxta insontes. Consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo, cum Hannibale nobili adolescente, Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis, exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit; qui, cum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, "quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat." Romani, cum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, cum Romanos Siciliâ expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde (inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse) legationem misit, quâ æquum censebat, Siciliâ sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt: nam cum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes quæ præsidiis tenebantur Romanis, et ipse in

Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas ædes conjurati (et omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, quâ descendere ad forum rex solebat, sumserunt: ibi, cum instructi armatique cæteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, cum appropinquaret januæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est: tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, cum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem vidêre regem, facta est: interfectores, pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo et Hannibali conciliari: ipse adversus Syracusana consilia, ad provinciæ regnique fines, omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatûs Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit: inde Romam comitiorum causâ veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit: atque ex itinere præter Urbem in Campum descendit. Eo die cum sors prærogativæ Aniensi juniorum exîsset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum, consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. "Si aut pacem in Italiâ, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ laxior locus esset; qui vestris studiis, quæ in Campum ad man-

dandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis: sed cum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostrâ clade erratum sit, eâdem vos curâ, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere, 'Hannibali imperatori parem consulem nomino.' Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misêre majores nostri. Ob eamdem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Cum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis neque juris inclusum angustiis, quominus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex eâ liberos, habet: cæterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navi-

gamus: sed jam aliquot procellis submersi pæne sumus: itaque, quis ad gubernacula sedeat, summâ curâ providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus: haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causâ paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ litora essent; ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus: nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romanâ meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis; quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutelâ atque curâ militent. Lacus Trasimenus et Cannæ tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile utili documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca."

IX. Cum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit: et, quia in Urbem non inierat, protinus in Campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init; creatique in eâ consules Q. Fabius Maximus quartum,

M. Marcellus tertium. Eosdem consules cæteræ centuriæ sine variatione ullâ dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatûs-consultum factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, Urbi præesset. Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magnâ strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos: multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites, Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum, faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet: quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, cum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico: ex prætoribus

prioris anni, pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apuliâ palmam viridem arsisse: Mantuæ stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus cretâ, et Romæ in Foro Boario sanguine pluisse: et in vico Istrico fontem sub terrâ tantâ vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in Campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Præneste suâ sponte promotam: bovem in Siciliâ locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, "Io triumphe!" clamâsse: ex muliere Spoleti virum factum: Adriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candidâ veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsâ urbe, secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negârunt, quemquam ibi, præter assuetos collis ejus cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso: et supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant, de republicâ belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium

prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Graechum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas Urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare; ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Cum increbresceret rumor, bellum in Siciliâ esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Cum deessent nautæ, consules ex senatûs-consulto edixerunt, ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privatâ impensâ paratis compleretur.

XII. Hic major solito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent: itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: "ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse." Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. Inde, Numidis Hispanisque ad

præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceriâ Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; et cæteri in suas quisque provincias profecti. Et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eâdem comitate, quâ usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, "memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ," referunt, "ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse." Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, cum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam; regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro

Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non naturâ modo, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis irâ quam potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo: itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat: inde proximâ nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequidquam tentatâ re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magnâ peditum equitumque manu, alterâ Ti. Gracchus ab Luceriâ accessit; qui primo oppidum intravit: deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magnâ ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen, hibernis egrediens, murmur in agmine esse quærentium, en unquam liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: "bonâ fortique operâ eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum justi militis quidquam eis, præter libertatem,

deesse." De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republicâ duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronuntiat; "tempus venisse eis libertatis, quam diu sperâssent, potiundæ: postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu verâ virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse." Literas inde consulis ac senatûs-consultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prœlio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit: nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maximâ ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Maurique. Pugnatum est et acriter et diu. Quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta: nam, ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupatâ dextrâ tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, "neminem stantem jam vulnerari hostem; carnificari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse:"

signum dari propere jussit, "projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse; nec dubiam libertatem futuram strenuis viris." Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res. Cum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana et ex ergastulo militem, verbis obtereret; postremo pronuntiat Gracchus, esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tantâ vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata; postremo tota impulsa acies; inde haud dubie terga data; ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: et adjuvêre captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Pœnos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti: capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidêre. Præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Cum prædâ onusti in castra redîssent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt: postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocatâ a Graccho, superveniunt. Ubi cum

proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in eâ pugnâ fuerat, militaribus donis donâsset, tunc quod ad volones attineret, "Omnes," ait, "malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere." Ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: "Priusquam omnes jure libertatis æquâssem," inquit, "neminem notâ strenui aut ignavi militis notâsse volui. Nunc, exsolutâ jam fide publicâ, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detrectatæ pugnæ memores, secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nullâ ignaviæ notâ leviore vos designari potuisse." Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum redière, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turbâ effusâ cum obviam ad portas exîssent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia: pileati, aut lanâ albâ velatis capitibus, volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam

pater ejus in Aventino ex multaticiâ pecuniâ faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet: quem ubi adventare consul sensit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, cum coortum prœlium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo cum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non affuêre in tempore, ratio compositæ rei turbata est: non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacitâ etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die, silentio noctis, omissâ spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam militiæ gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum curâ, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia; quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiâque excessisse velle dicebantur. Princeps

eorum, L. Cæcilius Metellus, quæstor tum forte erat. Jusso deinde eo cæterisque ejusdem noxæ reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiârunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ causâ fieret. Secundum eos, citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes, qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum habebant; tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit: nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militâssent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque [inerti] censoriæ notæ triste senatûs-consultum, ut ii omnes, quos censores notâssent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitûs reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italiâ hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenêre ad eos frequentes, qui hastæ hujus generis assueverant; hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset: neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenêre deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat; arcessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent: cæterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum, cœptæ conferri; nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publicâ fide: inde, si quid emtum paratumque pu-

pillis ac viduis foret, a quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex Urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio, stipendium acciperent; mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, et septingentorum militum Hannibalis, tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, "altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret; vel, si eum Nola teneret, et necdum securæ res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum." Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum venit; adventuque ejus, Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum: ubi cum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, cum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus, sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, quâ egrediebantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione factâ, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum,

cum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gestâ, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in eâ regione conscriptas, cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri; prædæ pecudum hominumque actæ: oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ et Orbitanium: ex Lucanis Blandæ; Apulorum Æcæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de Saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Aecua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maximâ omnium, quâcumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit: nihil ibi violatum, neque usquam viâ excessum est: apparebatque, non id modestiâ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Cæterum, cum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto,

castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, missus M. Livius, primore juventute conscriptâ, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, quâ res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus neque dubiis sociis loci quidquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumtis, Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni adîssent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi: unde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti; e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequâquam contemnendum in Siciliâ oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutâsset, M. Marcello, alteri consulum, eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem, primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecuniâ regiâ largitionis, militiæque fungendæ [potioris] ducibus, et relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines, adeo mutavêre animos, ut insepultum jacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Cum cæteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt: cæterum præve-

nerat non fama solum, (quâ nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmârat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscurâ luce invecti, cum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, transvecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo, pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur: inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patriâ, pro Deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insulâ, inter cætera, Andranodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat; mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatûs potestate esse.

XXII. Luce primâ populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit: ibi pro Concordiæ arâ, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus, nomine Polyænus, concionem et liberam et moderatam habuit: "Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultimâ necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatûs ac populi sit; portæ Insulæ pateant; recedat præsidium. Si tute-

lam alieni regni suum regnum velit facere, eumdem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem." Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est: quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nullâ de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Insulæ, [velut] munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: quâ, pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem, dixerit, debere. "Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere et parare eam, difficile atque arduum esse. Paulum sumeret spatii ad consultandum ab legatis: eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites; quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura." Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota adspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare jussit, futurum se in senatûs ac populi potestate. Postero die luce primâ, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit: ibi in aram Concordiæ, ex quâ pridie Polyænus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, quâ primum cunctationis suæ veniam petivit: "Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propinquitate aut affinitate aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberâssent patriam, servare etiam liberatam velle, at-

quæ undique consuli in medium; non dubitâsse, quin et corpus suum, et cætera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandâsset, suus furor absumsisset, patriæ restitueret." Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: "Facinus," inquit, "memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiæ consulitis, ne libera efferatur respublica."

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit: atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; cæteri magnâ ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt: qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: et ea, quæ in Insulâ erat et Achradinâ, tradita est; murique ea pars, quæ ab cæterâ urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est: secutæ et cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, auditâ morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediêre: ubi ne suspecti obversarentur, tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. "Ab Hannibale se missos" prædicant "ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium: paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit: velle ad Hannibalem redire: cæterum, cum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur: gratiam magnam eos parvâ operâ apud

Hannibalem inituros." Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: "id moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio et pauci auctores fœderis renovati dominentur."

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat: qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, "Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia novâ atque inconditâ libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta," cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere assuêrat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. Itaque, fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert: qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui cum ordine omnia edocuisset, et principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum;

bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronuntiatum; jam mercenariorum manum, assuetam imperiis Andranodori, paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; sénatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat; quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ, corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tamquam reos ageret, ab anteactâ vitâ orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. "Quid enim suâ sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros ejus sub alienâ invidiâ regnâsse: itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo, perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andranodorus Insulæ portis hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab eis qui in Insulâ erant, circumsessus ab universâ civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam et dolo affectare conatus sit; et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios conjuges regias fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas." Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est: aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est, nec spernere modice,

nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et cædes irritent: sicut tum extemplo prætores rogationem promulgârunt; acceptaque pæne prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur: missique a prætoribus Damaratam Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, conjuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoïppi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea cum ad se quoque veniri præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, nunç "per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidiâ Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eamdem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque, interfecto eo, causam eamdem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum cæteris serviendum. Si quis Zoïppo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! In liberatâ patriâ conjugem ejus ac liberos de vitâ dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a solâ ac prope viduâ, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliâque, et asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias." Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat: tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit; "a quâ ætate etiam

hostes iratos abstinere: ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent, scelera ipsi imitarentur." Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt; quæ, alienatâ mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt; tenentibusque, cum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, cum omnia replêssent sanguine, exanimes corruerunt; cædemque, per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordiâ orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab irâ relictus esset: itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequâquam ex sententiâ prætorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies; quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultimâ turbâ Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, et cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turbâ, magnâ ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primo, et trahendâ re esse: postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent; quamquam ægre ferebant, et de induciis dierum decem legatos îsse ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita li-

bertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequâquam eadem quies et tranquillitas erat: postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, demto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portûs, quo aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit: ubi cum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides, principum unus, orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: "nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel ad Carthaginienses inclinent, nulliùs civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore: si alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; cum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summâ vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse: sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum." Quo minus

cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium: jussi et duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Cum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes, venerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea læta expeditio fuit: nam et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quamdam urbis rati exhaustam, lætabantur. Cæterum levaverunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes, non ab Syracusis modo, sed totâ procul Siciliâ, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte suâ concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracusis cœpit. "Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. Renuntiandum igitur eis

esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam." Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de cæde stationis Romanæ querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Siciliâ cederent, jubentibus, ferociter responsum est: "Neque mandâsse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus." Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in suâ potestate esse: itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos: neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut alterâ parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab irâ inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas vidêre, in arcem sese cum paucis recepêre: inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse; cætera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum: cæterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque

omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuêre, nec ut eodem loco certiorem nuntium exspectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent; exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum primâ specie, quam unum (spe undique abscisâ) consilium esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magnâ ex parte sibi, et tum famâ cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique: quos ubi ex signis armorumque habitu cognovêre Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur. Enimvero, conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.

XXXI. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen; necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocraten atque Epicyden adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, "Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset," rogitantes, "colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo?" Comprehendi injicique catenas jusserunt Hippocrati:

ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nuntiosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: "Prætores Syracusani consuli Marcello." Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat: "Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eamdem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset: itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas." Hæc cum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi adequitaverint Syracusas: et ne fugâ quidem eorum seditio compressa est; impetusque in Syracusanos milites fiebant: nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent; non a misericordiâ aut humano consilio, sed ne spem reditûs præciderent sibi; et cum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quam vanâ aut levi aurâ mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nuntiata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit.

Haud vani quidam homines palam ferre, "perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum: eadem, si intrâssent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse." Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem censere: sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse: ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum: prætores optimatiumque pauci, quamquam inflammati vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam, unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum prætores intervenerunt: et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitûs. Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant; nec minore intus vi, quam foris, portæ effringebantur: effractisque omnibus, tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt: mercenarii milites perfugæque, et quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætorumque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. Nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, cum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Hæc nuntiata cum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quin-

queremi erant: præmissa quadriremis, cum intrâsset fauces portûs, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant; cum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille et quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit; quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator, "non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre," ait, "et eis, qui, ex mediâ cæde elapsi, perfugerint ad se, et eis, qui, metu oppressi, fœdiorem, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse: si ea non fiant, quicumque in morâ sit, bello persecuturos." Ad ea Epicydes, "Si qua ad se mandata haberent, responsum eis," ait, "se daturos fuisse: cum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsâ re intellecturos, nequâquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare." Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terrâ marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terrâ ab Hexapylo, mari ab Achradinâ, cujus murus fluctu alluitur: et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliquâ se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis eâ tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles,

(pleraque alta et difficilia aditu, submissa quædam, et quæ planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui (ut ante dictum est) mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex cæteris navibus sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Junctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes, demtis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, cum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit: in eas, quæ procul erant naves, saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quæ cava, pars sagittis, pars scorpionibus modicis, ex occulto petebant hostem. Quæ propius quædam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata cum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensâ prorâ, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terrâ aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curâque per multos annos, Archimedis unicâ arte. Natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magnâ ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam

quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent: eadem causa, ad subeundum, arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita, consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terrâ marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertiâ fere parte exercitûs ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit; nequâquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Carthaginem, adjutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, et ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Siciliâ Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus, nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, cum frustra eo prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo

tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequâquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito, ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos, et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longæ quinque et quinquaginta Carthaginiensium, cum Bomilcare classis præfecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrêre; et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuêre; versumque ab Italiâ bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, viâ decipitur: mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt: et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili morâ cernens nihil aliud ab suis quam inopiâ aggravari socios, velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra, assidendo spectandoque obsidionem sociorum, tempus tereret, castra inde movit; ut, quocumque vocâsset

defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis, commeatusque omnis generis, convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret: et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, et clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. "Urbem arcemque suæ potestatis," aiunt, "debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. Itaque claves portarum reddi sibi," æquum censent. "Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitiâ." Ad ea Romanus, "Se in præsidio impositum esse," dicere, "ab imperatore suo: clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. Præsidio decedere apud Romanos capital esse: et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atque arbitrii esset." Se vero negare illi missuros; testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam li-

bertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: "at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium; ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an universæ civitatis, essent." Consensu in posterum diem concio edicitur.

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, "Credo ego vos audisse, milites," inquit, "quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, Deûm primo benignitate, dein vestrâ ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitâstis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! Hæc occultâ in fraude cautio est, quâ usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit, fœdiusque hîc trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumsi, quâ vos certiores periculi instantis facerem. Ortâ luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. Itaque, crastino die, aut vestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur: nec præoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quidquam habebitis. Qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. Ego in concione ero: et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Cum togâ signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, cæteri superi infernique Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ, fraudis causâ hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset: inermes, incautos, ad

satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit."

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, cum consulis eâ de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, reddere claves, dein jam unâ voce id omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus togâ signum, ut convenerat, dedit: militesque, intenti dudum ac parati, alii superne in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hennenses caveâ inclusi, coacervanturque, non cæde solum, sed etiam fugâ; cum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captæ modo fugaque et cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum irâ, quod turbam inermem cædebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna aut malo aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, et prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos, temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in mediâ Siciliâ sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infandâ rebantur, non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecêre ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: cum acciti a proditoribus nequidquam ad Hennam exercitum

admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit: inde, Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præficit veteribus: ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Siciliâ usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eâdem æstate et cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem venerunt, præsidentem classi Brundisio Calabriæque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam tentâsse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse; eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terrâ aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci ejus relicto P. Valerio legato, cum classe instructâ paratâque, et, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apolloniâ venerunt, nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse; neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociûm, Q. Nævio Cristâ, viro impigro et perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad cæteram classem remissis, milites procul a flumine

per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievêre, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque et urbis vires inspiceret. Ubi ea visa inspectaque satis animorum fecêre, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrâsse, quam quisquam sentiret; ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes: inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit: eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexêre: cætera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terrâ Macedoniam petiit, magnâ ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispaniâ varie res gestæ: nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt: defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim transducto exercitu Iberum,

dubiis sociorum animis, in tempore advenisset. Primo ad Castrum Altum (locus est insignis cæde magni Hamilcaris) castra Romani habuêre. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum: tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta; cessêre inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriæ castra communivêre. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedêre. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus, adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs Hispaniæ valida ac nobilis, et adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgin oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat; videbanturque inopiâ eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expeditâ profectus, inter bina castra cum magnâ cæde hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus mille capti, cum sex et triginta militaribus signis: ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia et hæc Romanorum erat) a Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas; egregieque vincentibus Romanis signum recepti est datum, quod Cn. Scipionis femur tragulâ confixum erat; pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset

vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint: jam non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessêre; et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio, lecticulâ in aciem illatus, conflixit: nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium, quam antea, (quia pauciores superfuerant, qui pugnarent) occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victâ, iisdem animis, quibus prius, eodemque eventu, pugnavêre. Plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille captum; et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuêre, aurei torques, armillæque, magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto et Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt: octo elephanti capti, tres occisi. Cum jam res prosperæ in Hispaniâ essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quæ causa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt; cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub coronâ vendiderunt, urbemque eorum delevêre.

XLIII. Hæc in Hispaniâ, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ cum tribuni plebis novi magistratum inîssent, extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quæstorem eum proximo anno,

ablento equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam: sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii: M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule: creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, et, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tantâ clade torpentibus, per medios hostes evasit.

XLIV. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, et de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt: ita-que provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul (eæ binæ erant legiones): M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandatâ, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a Manio Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori provincia vetus: T. Otacilio classis: exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui

jam præerat, et Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab Urbe moverent, prodigia procurârunt, quæ nuntiata erant. Murus ac portæ tactæ, et Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; et in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sucessulam in castra venit: cum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundiâ majestatis ejus taciti antairent; præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem jussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, "Experiri," inquit, "volui, fili, sati'n' scires, consulem te esse."

XLV. In ea castra Dasius Altinius, Arpinus, clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Cum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis, "pro transfugâ, verberandus necandusque" videri, "ancipitis animi communis hostis; qui, post Cannensem cladem, tanquam cum fortunâ fidem stare oportuit, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; eumque res Romana contra spem votaque ejus velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditionem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Falariorum Pyrrhive proditorem, tertium transfugis documentum esset." Contra ea, consulis pater Fabius, "temporum oblitos homines, in medio ar-

dore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere," aiebat: "qui, cum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent: documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italiâ juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam: neque eum pro hoste, neque pro socio, in præsentia habitum, liberâ custodiâ haud procul a castris, placere, in aliquâ fidâ civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ." Fabio assensum est; catenisque ligatus, traditur et ipse et comites; et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur; nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit; metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequâquam offensus Pœnus, quia et ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique: cæterum, ut iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit; conjugemque ejus ac liberos, in castra accitos, quæstione prius habitâ, primum de fugâ Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessulâ profectus, Arpos primum institit oppugnare: ubi cum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo

situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, quâ maxime neglectam custodiam vidit, eâ potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, et milites sexcentos (quantum satis visum est) attribuit; eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, viâ infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere jubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit: imber, ab nocte mediâ coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coëgit; sonituque primo largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æqualiorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in viâ paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinquâ luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum; et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est; cum Romani, non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ, occupâssent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde colloquia cœpta fieri, percontantibus Romanis, quid sibi velint Arpini; quam ob noxam Romanorum, quod aut

meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent; Arpinis purgantibus, "ignaros omnium se venum a principibus datos Pœno, captos oppressosque a paucis esse." Initio orto, plures cum pluribus colloqui: postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque datâ inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ; emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt: Arpi, sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operâque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Cum consul alter in Apuliâ, alter in Lucanis esset, equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capuâ profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt: stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capuâ receptâ, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum: amplius septem millia hominum capta, et æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimælio, Jugarioque vico: in templis Fortunæ ac Matris Matutæ et Spei extra portam, late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in Hispaniâ res prosperæ essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; et pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et annisuros, ut in tempore, et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, "ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret: rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si æquari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique et instruendi eos artem ignorare: omnia, velut forte congregatâ turbâ, vasta ac temeraria esse." Facturos se in præsentia, quod vellet, legati responderunt; fide acceptâ, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobâssent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem pellicerent. Et Statorius ex multâ juventute regi pedites conscripsit; ordinatosque proxime morem Romanum, instruendo et decurrendo signa sequi, et servare ordines docuit; et operi aliis-

que justis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque æquo campo signis, justo prœlio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispaniâ legatorum regis adventus magno emolumento fuit: namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis juncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte alterâ Numidiæ (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, cæterum juvenem eâ indole, ut jam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam accepisset, facturum. Legati, "quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africæ esset," docent, "melius fore Galæ quoque, Carthaginiensibus jungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse." Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret; qui, Carthaginiensium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie [Numidas] (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit; affluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremtam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloriâ per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispaniâ nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberûm juventutem eâdem mercede, quâ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt; et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam,

ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispaniâ ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITOME LIBRI VICESIMI QUINTI.

P. Cornelius Scipio (postea Africanus) ante annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem, Pœnorum ducem, prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrâsset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit: in quo prœlio hominum sexdecim millia ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. In eo tumultu urbis captæ, Archimedes, intentus formis quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispaniâ tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt; prope cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in Hispaniam iverant: amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi, L. Marcii equitis Romani virtute et industriâ contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti; præda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

I. Dum hæc in Africâ atque in Hispaniâ geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. Ipsorum interim et Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Veientanus, præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros est captus, et tum temerariæ pugnæ auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et reipublicæ et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit; et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quam animos hominum; tanta religio, et ea magnâ ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines aut Dii repente alii viderentur facti. Nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium Deos patrio more.

Sacrificuli ac vates oeperant hominum mentes; quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in Urbem compulsa; et quæstus ex alieno errore facilis, quem, velut ex concessæ artis usu, exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur; deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatûsconsultum recitavit, et edixit, "Ut, quicumque libros vaticinos, precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret."

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt; augur creatus L. Quintius Flamininus; decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam appetebat tempus; sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causâ dictatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in præturâ fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Sila-

nus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset; "Si me," inquit, "omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo." Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilicia largitio hæc fuit: ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusârunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati; et Jovis epulum fuit ludorum causâ.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius, consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent: supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani et Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, quâ vetus provincia in Siciliâ esset; M. Marcello Syracusæ, et quâ Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ ur-

bannæ legiones a consulibus scriptæ; summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis, cum magno prope motu rerum, factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Veientanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia; et ea ipsa, quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. In veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatûs-consulto notata; quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis, Sp. et L. Carvilii, cum rem invisam infamemque cernerent, ducentûm millium æris multam M. Postumio dixerunt: cui certandæ cum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; peroratâ causâ, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca, tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque allata est, ut sortirentur [ubi Latini] suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, ut concilio diem eximeret: populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Cum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causâ publicani, per vacuum in submoto locum, cuneo irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, cum

Fulvius consul tribunis, "Nonne videtis," inquit, "vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?"

IV. Plebe dimissâ, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audaciâ publicanorum. "M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina Urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum occupâsse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cede ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: et comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint." Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam, senatus decrêsset; confestim Carvilii, tribuni plebis, omissâ multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt; ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: "Si M. Postumius ante Calendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire, ipsi aquâ et igni placere interdici." Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultûs concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primo non dantes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat; et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censurâ insignis: et P. Licinius Crassus, qui et ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante hunc, intra centum annos et viginti, nemo, præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sellâ curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus absistere eos incepto vetuit, et triumviros binos creari jussit: alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent; et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si ils videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent. Ex hoc senatûs-consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Siciliâ literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi, permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus,

potestate dicendi factâ, "Consulem," inquit, "te, M. Marcelle, in Italiam adîssemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatûs-consultum factum est; nisi hoc sperâssemus, in provinciam nos, morte regum turbatam, ad grave bellum adversus Siculos simul Pœnosque mitti; et sanguine nostro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse: sicut patrum memoriâ, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, cum te, M. Marcelle, intueor; quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicæ et nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostrâ queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm irâ, nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpâ periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republicâ; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in hæc vilia capita sævi? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Alliâ Veios transfugerat, recuperaretur; et Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant

Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub jugum miserint, qui hac suâ ignominiâ lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt; unde consul cum equitibus septuaginta fugit; unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit. Cum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos reservâssemus; quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justi exercitûs fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi: quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus; quæ tamen, semel navatâ reipublicæ operâ, et uno felici prœlio, recuperârunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patriâ procul Italiâque, sed ab hoste etiam, relegati sumus: ubi senescamus in exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere liceat. Laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Siciliâ jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terrâ marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus, resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis collatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque. Pro servis saltem ad hoc bellum emtis, vobis

simus: congredi cum hoste liceat, et pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terrâ, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciendum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est."

VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris nec potestatis suæ esse dixit: senatui scripturum se, omniaque de sententiâ Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: "Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republicâ fideque suâ duceret; dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terrâ Italiâ esset." Comitia deinde a prætore urbano de senatûs sententiâ plebisque scitu sunt habita; quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis; et triumviri bini; uni sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ et Matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumtæ fuerant. Tempestates fœdæ fuêre. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit; tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes; vallum in castris multis locis supra Suessulam; et duo vigiles exanimati: murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Cum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis

esset, causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ cum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore curâ, quia nec ipsis nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis ædituis duobus, cum primis tenebris custodiâ eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce primâ vulgata per urbem fuga est; missique, qui sequerentur, ab Tarracinâ comprehensos omnes retraxerunt: reducti, in comitio virgis, approbante populo, cæsi, de Saxo dejiciuntur.

VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italiâ Græcarum civitatium animos irritavit, cum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemtos aut propinquitate aut amicitiâ contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Hi, prius quam aliquid moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad eum proficiscuntur: et, cum haud procul castris abessent, cæteri silvâ prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui cum et causas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; collaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, prædandi causâ se urbe egressos, pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est; minusque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos; prodita præsidia Carthaginiensium fore

Hæc ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediendi redeundique in urbem frequentiorem facere: (et erat venandi studio insignis) canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. Nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat; ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Cæterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quartâ vigiliâ noctis signa movit: præmissisque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitûs accolis species esset: ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, viâ omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur; et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eâdem ferme horâ Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce primâ juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cætera adeo nihil ob id intenta cura

est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubiâ nocte movit: dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere: cæteri proditores ea, quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portulâ assuetâ venationem inferens, armatos induceret; parte aliâ portam Temenida adiret Hannibal. Ea mediterraneâ regione orientem spectabat * * * aliquantum intra mœnia includuntur. Cum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque: idem redditum ab Nicone signum: exstinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur; equites subsistere jubet; ut, quo res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte aliâ, quâ commeare assuêrat, appropinquabat. Nota vox ejus, et familiare jam signum cum excitâsset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. Inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam; et agmen sub signis confestim irrupit: inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisis partes, per urbem dimittit Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet; tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci: sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere, ac bono animo esse, juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in captâ urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam ur-

bem credere coortos: Romanis seditio aliquâ cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus, primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scaphâ, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat: nam et Romana erat, à proditoribus ad hoc ipsum præparata; et inscientes à Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; et Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine armis convocari jubet. Convenêre omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne allocutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissâ, cum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est: et fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam cum et mari, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, prealtis rupibus, et ab ipsâ urbe muro et fossâ ingenti septam videret, eoque nec vi nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum curâ tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur; aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illâ etiam

spa, cum prohibentibus opus Romanis manum posset conseri; et, si ferocius procucurrissent, magnâ cædo ita attenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefactâ repente portâ, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresque et longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani; sed ab effusâ fugâ loci angustiæ eos, impeditaque alia opere jam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam præcipitavêre, occisique sunt plures in fugâ, quam in pugnâ. Inde et opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eâdem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret: ipse, profectus cum cæteris copiis, ad Galæsum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cætera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossâ divisa. Cum jam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt: isque finis Hannibali fuit eâ parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes (quæ in peninsulâ posita imminet faucibus portûs) mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: "neque arcis tam

munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros aut dedituros se hostes." Assentiebantur Tarentini; cæterum ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse, censebant: "Punicas enim naves ex Siciliâ accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, cum claustra portûs hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras?" "Evadent," inquit Hannibal. "Multa, quæ impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis: planæ et satis latæ viæ patent in omnes partes. Viâ, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magnâ mole: et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: et illinc mari, hinc terrâ circumsidebimus arcem: immo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus, capiemus." Hæc oratio non spem modo effectûs, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: et machinæ ad subducendas naves admotæ; munitumque iter, quo faciliora plaustra, minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portûs ancoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Cæterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt: plures, propioresque ætate memoriæ rerum, hoc anno tradunt factam.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Calendas Maias Latinæ tenuerunt: eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat: et, cum conquisitio priore anno ex senatûs-

consulto talium librorum fieret, in M. Atilii, prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant: is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: "Amnem, Trojugena, Cannam, Romane, fuge; ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec complèris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terrâ frugiferâ; piscibus atque avibus, ferisque, quæ incolunt terras, iis fuat esca caro tua: nam mihi ita Jupiter fatus est." Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem, agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. "Hostem, Romani, si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior: nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide." Ad id carmen explanandum, diem unum sumserunt: postero die senatûsconsultum factum est, ut decemviri libros, de ludis Apollini reque divinâ faciendâ, inspicerent. Ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: "Apollini ludos vovendos faciendosque: et, quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam, et duas hostias majores dandas." Alterum senatûs-consultum factum est, "Ut decemviri sacra Græco ritu facerent, iisque hostiis: Apol-

lini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonæ bove feminâ auratâ." Ludos prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit: matronæ supplicavêre: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt; celeberque dies omni cærimoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsâ urbe, loco edito castra posuit: inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, quâ die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cæterâ socordiâ negligentiâque a Campanis actum: paulo plus quadringenta vehicula missa, et pauca præterea jumenta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Beneventanis

essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparâssent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitûs parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi; castrorumque formam et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quartâ vigiliâ profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint: altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nullâ ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce primâ prœlium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed (ut quibus locus æquior esset) deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus; et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, "absistendum temerario incepto," ait: "tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum; dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus se acciturum, totumque eo versuros bellum." Hæc consilia ducis, cum jam receptui caneret, clamor militum adspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portæ

hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, cum alterâ parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset, "Jam hoc signum, et hic centurio," inquit, "intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt." Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque: multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et jumentorum apparatu, capta: et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum îsset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque: et donati, quorum operâ castra hostium capta erant; ante alios Accuæus Pelignus, et T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nuntiata castrorum

clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, auditâ suâ pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, "duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capuâ; tantum non ad portas et muros bellum esse: ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat." Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exiguâ spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque: et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecêre. Hoc idem, eâdem orâ maris, et Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaïâ oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat; quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non tam

militum, quos perpaucos habebat, fiduciâ, quam juventutis Thurinæ: eam ex industriâ centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinæ, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in primâ acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industriâ pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxêre: postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, instare Pœnum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant. Ita exclusos Romanos præbuêre hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit; cum alii urbem tuendam, [inde] alii cedendum fortunæ, et tradendam urbem victoribus censerent. Cæterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis exscidio rati facturos,

simul et ingens flagitium imperio demtaros, quod urbi tam propinquae tertium annum imminita defectio esset. Caeterum, ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam socis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armaturâ Beneventum venire jubent; legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est: ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edêre jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. Id cum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur; iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Cum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque; nullâ tamen providentiâ fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, cum pars ad Hannibalem defecisset, quae cum Romanis stabat; et jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus praetor. Is, mutatâ repente voluntate, locum gratiae apud Poenum quaerens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine foedus cum hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Bruttiis praerat, clam in colloquium venit; fideque ab eo acceptâ, si Romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; [deducit Poenum, in locum pacis] Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendae rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: "Rem se," ait, "magnam inchoâsse, ad quam perficiendam

ipsius Gracchi operâ opus esse: omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descîssent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniæ dandæ fuisse. Quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum! Hæc ab se," ait, "dicta: cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consciis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romanâ sit." Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turmâ equitum e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit: tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit: idem cæteros facere jubet, hortaturque, "Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silvâ ac montibus septâ circumventis, præter mortem? id referre, utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent: qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum." Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit.

Major, quam pro numero hominum, editur pugna: jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et, cum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur: cæterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique, cum captis simul fascibus, ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant, a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causâ progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant: adeo nec locus, nec ratio mortis, in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt, in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse: armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret: is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocârunt; et, vixdum instructâ acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit: multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res: sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. Creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro portâ stabant, vocari Crispinum jussit: quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoriâ, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paulum a cæteris processit. Postquam in conspectum venêre, "Provoco te," inquit, "ad pugnam, Crispine," Badius: "conscendamus equos; submotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus." Ad ea Crispinus, "nec sibi, nec illi," ait, "hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet:" conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, "hospitalem hostem" appellans, "simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum, publicis fœderibus ruptis, diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque oppug-

natum venisset. Si vir esset, congrederetur." Diu cunctantem Crispinum perpulêre turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est: infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hastâ transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parmâ atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magnâ laude et gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam cum movisset, tertio post die quam venit, copias in aciem eduxit: haudquâquam dubius, (quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna) quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum, postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, cum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies; donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre prœlium erat; cum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito, utrimque signum receptui datum; reductique in castra prope æquo Marte discesserunt: plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capuâ Hannibalem, nocte, quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abiit. Postero die, cum vacua castra esse Romanorum nuntiatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos

abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste, quâ voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali aliâ in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit, cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones et magnitudine corporis et animo: is, perfunctus militiâ, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur: "Se, peritum et hostis et regionum, brevi operæ pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum." Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum; tamquam eædem militares et imperatoriæ artes essent. Data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequidquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magnâ ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies: pugnatum tamen, ut in nullâ pari re, duas amplius horas, concitatâ et, donec dux stetisset, Romanâ acie. Postquam is, non pro vetere famâ solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si suâ temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies: sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tantâ multitudine vix mille evaserint; cæteri passim, alii aliâ peste, absumti sint.

XX. Capua a consulibus iterum summâ vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, cas-

tellum communitum (ante Fabius Maximus munierat): præsidium impositum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardiniâ nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruriâ coëmerat, ab Ostiâ convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Cæterum, super eam cladem quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summâ fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, [ut] tanto discrimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitûsque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu et ipsum et milites, prædâ impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Cum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoneam Romanæ legiones et prætor Fulvius erant: quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent: nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque, et silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris exsisterent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, quâ fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. His nocte præparatis, primâ luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam suâ ullâ spe, quam militum impetu fortuito trac-

tus. Itaque eâdem temeritate, quâ processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala in primo instructæ, et in longitudinem porrecta acies. Clamantibus tribunis, "nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quâcumque impetum fecisset hostis, perrupturos;" nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquâquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo, aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuêre. Dux, stultitiâ et temeritate Centenio par, animo nequâquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit: cætera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa acies, eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint: castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades, super aliam alia, Romam cum essent nuntiatæ, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit: sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum curâ colligerent; darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem); et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissimâ curâ acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruriâ ac Sardiniâ accessissent,

extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, et Claudium Neronem prætorem ab Suessulâ ex Claudianis Castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, cæteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres et exercitus diversis partibus opus aggressi, fossâ valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, "Ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capuâ, suasque res secum auferrent. Liberos fore, suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exîssent: post eam diem, quique exîssent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero." Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdoneâ Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. Ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossâ valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Cum maxime Capua circumvallaretur,

Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitûsque, intestinâ etiam proditione adjuta. Namque Marcellus, initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent; tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat colloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfugâ intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit: deinde in piscatoriâ quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis; et idem sæpius eodem modo alii atque alii: postremo ad octoginta facti. Et, cum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Hujus utique redimendi et Epicydæ cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemtione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus: quo cum sæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum con-

templum, numerandi lapides, antibasesque ipse secum, quid in fronte poterant singuli, altitudinem murûm, quantum prominere conjecturâ poterant, pensitaverat, humilioremque aliquantò pristinâ opinione suâ et ceterorum omnium visus esset, et vel manuscribus scalis superabilem, ad Marcellum rem detulit. Haud spernenda visa: sed, cum alibi locus, qui ab id ipsum intentius custodiretur, non posset, occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuntians, diem festum Dianæ per triduum agi, et, quin alia in obsidione deinde, vino largius epulas celebrari, et ab Epicyde prædito universæ plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collectus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satiis principisque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem; cum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant: paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magnâ vi refringi cœpta: et e muro ex composito tubâ datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi apertâ, gerebatur res: quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt: nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque

tenentium muros partemque urbis; omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turbâ paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, et, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insulâ, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illâ tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymâsse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetustâ gloriâ urbis. Atheniensium classes demersæ, et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant, et tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter cæteros Hiero, cum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. Ea cum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura; priusquam signa Achradinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia Romana (ut ante dictum est) fuerant, ut alloquio leni pellicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque ma-

xime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. Itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit: tumulus est in extremâ parte urbis, versus a mari, viæque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham (nomina partium urbis, et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrâsset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tychâ et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententiâ edixit militibus, "ne quis liberum corpus violaret: cætera prædæ futura:" [castraque tectis parietum pro muro septa.] Portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, cum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturnâ felicitate cumulata bona egessêre. Inter hæc et Philodemus, cum spes auxilii nulla esset, fide acceptâ, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, quâ propter vim tem-

pestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydæ et Syracusanis relictis: edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gazâ ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioque addito, unâ curâ erat liber, ne qua ab tergo vis hostium, in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit: nam et Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, appulsa est; ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen: nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem; et Epicyden Marcellus in urbem compulit: satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis: nam tempore autumni, et locis naturâ gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis æstûs per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et ægri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos; ut aut neglecti desertique, qui in-

cidissent, morerentur, aut assidentes curantesque eâdem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrymis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum, conficerent; et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque assuêrant magis) affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum vidêre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt: at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eâdem peste absumti sunt.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, cæterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita expositâ fortunâ sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in captâ quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copiâ rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit: sed iidem venti superare eum Pachynum

prohibebant. Bomilcaris adventû, fama primo, dein præter spem mora, cum gaudium et metum invicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, traditâ Achradinâ mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat: classem in statione versâ in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ quam suæ classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, cum et Siculum exercitum ex totâ insulâ conciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terrâ marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium: cæterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum quâ subitâ territus re, Bomilcar vela in altum dedit; missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro [in] Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tantâ repente destitutus spe, ne in obsidionem magnâ ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicydem Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, exploratâ prius per colloquia voluntate eorum qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum haud

ferme discreparet, quia, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cætera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, "missos se simul ad Marcellum, simul ad eos, ab exercitu Siculorum," aiunt, "ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam." Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblatâ spe salutis perpulêre eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, et Philistionem, et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, et multitudine ad concionem vocatâ, et inopiam, quâ ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, "quamquam tot mala urgerent," negârunt, "fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terrâ marique pulsis, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent: eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset."

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos no-

minari, placuit. Ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, "Neque primo," inquit, "Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequâquam tam in vos impius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni cæde compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt: nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. Quidquid unquam terrâ marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæne credi velis, quanta urbs à te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, (quo quisque terrâ, quisque mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientelâ nominis Marcellorum tutelâque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis; et illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit." Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos: inter ipsos plus belli ac periculi erat: namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eumdem compulêre metum: arreptisque armis, prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecêre, atque omnia, quæ in promtu erant, diripuerunt: tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavêre, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem

tumultu, exsequentibus scrutando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere (id quod erat) cœpit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsâ eos suspicione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine: ad eum inter comites legatorum de industriâ unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus; qui, sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit. "Omnia Romanis ibi obtineri armis: posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse, seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terrâ mariqne clauso?" Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit; qui, per eumdem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiæ serventur, opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit. Omnes assensi sunt partibus dividendis: ipsi regio evenit ab Arethusâ fonte usque ad ostium magni portûs. Id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, exponique milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quartâ vigiliâ factum esset, expositosque milites portâ, ut convenerat, recepisset Mericus; luce primâ Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis,

ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam ante circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portæ, quâ paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepêre, desertam trepidatione et fugâ custodum: neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradinâ erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respondit: "non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas; non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terrâ marique tam diu exhaustorum, nequâquam tantum fructum esse,

[quam capere Syracusas possimus."] Inde quæstor cum præsidio ad Naxum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus: urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum qui intra præsidia Romana fuerant. Cum multa ira, multa avaritiæ, facta exempla ederentur, Archimedes, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum: ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: et propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix captâ Carthagine tum fuisset, cum [quâ] viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinquerremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit: et, cum ante lucem portum intrâsset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædâque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit: quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

XXXII. Eâdem æstate in Hispaniâ, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispaniâ finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum eâ hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis

filius, et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispaniâ imperator: ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse: illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitûs Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertiâ parte veteris exercitûs, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Unâ profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin, in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricæ, et præcipue [omnium] earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magnâ mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus: non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur; et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus

sui roboris suorumque proprie virium in castris habebant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni curâ intentus, necubi hosti æquo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus, ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, cum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret; et, quocumque occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, mediâ nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuariâ pugnâ, Romanus erat: cæterum et equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus

circumfusi, magnum terrorem intulêre. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem, conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori, et offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dextrum lanceâ trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. Cæterum, ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum alia auxilia haud difficilis res erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique prope plures in fugâ, quam in pugnâ, sunt: nec superfuisset quisquam, ni, præcipiti jam ad vesperum die, nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortunâ usi, confestim e prœlio, vix necessariâ quiete datâ militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubiâ spe, cum juncti essent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoriâ recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubiâ parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat; sed mœstum quoddam silentium erat, et tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjecturâ etiam et ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. "Quonam modo enim Hasdrubalem ac

Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias." His anxius curis id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset: et inde umâ nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, [tuto] ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

XXXVI. Cæterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e prœlio suos Scipio: et collectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso), editiorem tamen, quam cætera circa erant, subducit. Ibi primo, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circuminjicere: sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cæspiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec naturâ quidquam satis arduum aut abscisum erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad mo-

liendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenêre, in tumulum quidem perfacile agmen erexêre: munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, cum duces undique vociferarentur, "Quid starent? et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas." Hæc contemtim duces increpabant: cæterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu cum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus, passim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse: hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nullâ moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major quam per totam Hispaniam fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amissi, et alienata provincia, et publica trahebat clades: Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

XXXVII. Cum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortunâ in quâ erat natus, majoris. Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis dis-

ciplina; sub quâ per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, et ex fugâ collectis militibus, et quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumtum: et omnia imperia milites, cum impigre, tum haudquâquam abjecto animo, exsequebantur. Cæterum, postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, et appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente, et offensare capita: et alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare: neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et increpante Marcio, "quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rempublicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos jacere sinerent?" cum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur: inde, verso repente in iram luctu, discurrere ad arma; ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, negligenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent; unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis; quis imperator, duobus Scipionibus cæsis,

exstitisset; quis castris praeesset; quis signum dedisset pugnae; ad haec tot tam necopinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, validâ impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium caedes foeda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit: nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, primâ specie temerarium magis quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret; facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset coeptis, recepturum se afflictas res; aut, si pulsus esset, tamen, ultro inferendo arma, contemtum sui demturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror [etiam] non suae fortunae consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocatâ ita disseruit: "Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum judicio vestro, ita re ipsâ grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus moerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire aegro animo possem, cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere: et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum est,

avertere animum ab assiduo mœrore libet. Præsto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant sæpe somno; neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam; et suam disciplinam suaque instituta sequi jubent; et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita, post mortem suam, quod quâque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrymisque tamquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque famâ rerum gestarum) sed, quotiescumque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium, quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum; et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sævitiâ Fortunæ emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestrâ, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. Non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui; ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsâ, conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus, castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet: ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines; quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne, obsessi modo ipsi

atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertiâ vigiliâ noctis silenti agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit; tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, a quâ vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt; quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequidquam mox omissam quæras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus spes aliqua est: et jam tentâstis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternæ eruptionis famâ contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnes copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias perière duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. Alia belli gerendi via nulla est: proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis." Læti et audière ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat: reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum; et major pars noctis quieti data est: quartâ vigiliâ movêre.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus. In hujus silvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punicâ abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, cæ-

teræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ: et, cum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravêre. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt: quamquam, etiam si quis ex eâ cæde effugisset, adeo raptim, captis propioribus castris, in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum, lignatum, et prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenêre: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugnâ, ferocesque victoriâ, prœlium ineunt. Itaque nequâquam resisti in portis potuit: intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique, quâ iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam; in eâ fuisse clypeum argenteum pondo

centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est: et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monimentumque victoriæ ejus de Pœnis, usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hispaniâ res fuêre; utrisque, post tantas acceptas invicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

XL. Dum hæc in Hispaniâ geruntur, Marcellus, captis Syracusis, cum cætera in Siciliâ tantâ fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, et parta belli jure: cæterum, inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est; quæ postremo in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ

belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hippositas, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidæ dati auxiliares; cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui; nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis quam fiduciâ magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die, prope justo prœlio compulit hostem intra munimenta: inde revocatus seditione Numidarum in castris factâ, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne, absente se, cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloriâ ejus: "Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi, misso ab senatu populoque." Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent: nam si Mutinem opperirentur, et secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnisum victoriâ Cannensi ab Nolâ repulisset, his terrâ marique victis ab se hostibus co-

dere, arma propere capere milites, et efferri signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos, primum eâ seditione motos, quâ trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugnâ. Gens fallax promissi fidem præstitit: itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, præterquam quod maximâ parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit: primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ, cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, et octo elephanti. Hæc ultima in Siciliâ Marcelli pugna fuit: victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat: itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules comparârunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui, nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

EPITOME LIBRI VICESIMI SEXTI.

Hannibal ad tertium ab urbe Româ lapidem super Anienem castra posuit: ipse vero cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit: et cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit: nam cum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi jussit, et supplicium peregit. Cum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispaniâ ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, cum ageret vicesimum quartum annum, videreturque divinâ stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Siciliâ gestas continet, et amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniæ regem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

I. Cn. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba, consules, cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republicâ, de administratione belli, de provinciis, exercitibusque, Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti: adjectumque, ne a Capuâ, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnâssent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos; non ab irâ tantum, quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione suâ traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruriâ, P. Sempronio in Galliâ, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Siciliâ reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet: si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Siciliâ præesset; dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negâsset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apuliâ fœde cæsus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eumdem,

quem Canusinos, finem statuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardiniâ duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat; supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci cum legione unâ, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terrâ marique est gestum.

II. Principio ejus anni cum de literis L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, "Proprætor senatui," scripserat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: et sollenne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri: et, cum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitûs placuit: eam utramque rem curæ fore senatui. Adscribi autem, "Proprætori L. Marcio," non placuit; ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret. Dimissis equitibus, de nullâ re prius consules retulerunt; omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus, die dictâ, Cn. Fulvium, ob exercitum in Apuliâ amissum, in concionibus vexabat: "multos imperatores temeri-

tate atque inscientiâ exercitum in locum præcipitem perduxisse," dictitans: "neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet: itaque vere dici posse, prius eos periisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse [inter] Ti. Sempronium? Cum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplinâ atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes, eos, velut e faucibus Hannibalis ereptas, populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honestè genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse: ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec (Hercule!) mirum esse, milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret: magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones, cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitûs Romam redîsse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italiâ decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum; Cn. Fulvio fugam ex prœlio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: et eum in ganeâ lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum; milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam: adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse."

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: "Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse. Cum effuse omnes fugerent, se quoque turbâ ablatum; ut Varronem Cannensi pugnâ, ut multos alios imperatores. Quî autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopiâ commeatûs, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem, insidiis circumventum; vi apertâ, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere." Bis est accusatus, pecuniâque anquisitum: tertio, testibus datis, cum, præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum: nam, cum tribunus bis pecuniâ anquisîsset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis appellati, "collegæ," negârunt, "se in morâ esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniæ judicâsset privato." Tum Sempronius, "perduellionis se judicare Cn. Fulvio," dixit; diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est, si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et famâ rerum gestarum, et propinquâ spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negâssentque Patres e republicâ esse, abscedi a Capuâ; postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit: id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat: obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme prospera faciebant; pedites superabantur: sed nequâquam tam lætum vincere, quam triste vinci ullâ parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces; eis parmæ breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest: eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidianâ satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt: et, ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt: pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit; jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re novâ atque inopinatâ injectum est, et in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Han-

nibalem diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futuræ, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magnâ parte impedimentorum relictâ in Bruttiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit: secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occultâ post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens cum castellum Galatiam, præsidio vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. Præmissis ante nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent, ingentem præbuit terrorem: nam aliâ parte ipse adortus est; aliâ Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepidâ, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt: Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero proprætor, cum equitibus sextæ legionis, viâ, quæ Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus, cum sociali equitatu, constitit e regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum: sed, ad alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum, cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab alterâ parte Fulvium, Hannibal et Pœni, urgebant. Legio ibi sexta loco cessit; quâ pulsâ, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra per-

rumperet, an intercluderetur a suis. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, "ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, et minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos; aut conficiendos sub vallo esse. Nec magni certaminis rem fore: paucos esse, et ab suis interclusos; et quæ, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugnâ medios circumventuram." Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademtum signifero in hostes infert; jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, et partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Cæterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, et prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis, arcere impetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eâdem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coëgit: et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati, pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt; quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Alterâ in parte castrorum jam impulsi erant Campani Punicumque præsidium; et sub ipsâ portâ Capuæ, quæ Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat: et suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii; cui, suos ante prima signa adhortanti, sub

lævo humero summum pectus gæso ictum est. Magna tamen vis hostium ante portam est cæsa; cæteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summâque vi castra hostium defendi, omissâ oppugnatione, recipere signa, et convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani jussit; satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt; signaque Carthaginiensibus quindecim ademta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequâquam tantam molem pugnæ inveni, plusque pavoris, quam certaminis, fuisse; cum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu, ac fugam abrumpentium vincula jumentorum, facerent; fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Hannibale, qui [habuit aliquot] gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere: sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magnâ cæde hostium; elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus (qui summus magistratus apud Campanos est) eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortunâ ortus. Matrem ejus quondam, pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset aruspex, summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt, "Nae tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!" Ea ludificatio veri

et ipsa in verum vertit: nam cum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset; iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Cæterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, et movere a Capuâ statuit castra. Multa secum, quonam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat: "necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse." Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis pellicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, alterâ parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ: "Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnandâ Capuâ duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem." Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, quod jam ante præsidii causâ fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut unâ nocte trajici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id priusquam fieret, ita futurum compes-

tum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam eum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepidâ, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex totâ Italiâ, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad Urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capuâ, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. "Qui ad Cannas victor ire tamen ad Urbem ausus non esset, eum, a Capuâ repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem, ire. Romam, cum eo exercitu qui ad urbem esset, Jovem, fœderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse." Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit; qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, "Quid ad Urbem præsidii esset: quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitûs pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset." Hoc senatûs-consulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collegâ ex vulnere ægro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde cum Hannibalem Latinâ viâ iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium, præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus,

haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit: ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque et Casinatem agrum viâ Latinâ ducit. Sub Casinum biduo stativa habita, et passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum; ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causâ invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magnâ inopiâ materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem: tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum, affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operæ sit: præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulanâ, ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capuâ affertur; cui ne minueretur imperium, si in Urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem

Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit: inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit: inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Româ posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis; pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, portâ Capenâ cum exercitu Romam ingressus, mediâ urbe, per Carinas, Esquilias contendit: inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportârunt. Consules senatusque in castra venerunt: ibi de summâ re publicâ consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra; C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse; et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Urbe, castra admovit: ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a portâ Collinâ usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est: itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Cum commissum prœlium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, mediâ urbe transire Esquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati: quos cum ex arce Capitolioque Clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit: tunc in domos atque in tecta refugie-

bant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turbâ pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, summotique hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavêre. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnæ casum, in quâ urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit: ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, "Potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam." Minuêre etiam spem ejus et aliæ, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venîsse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emtorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab Urbe: inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum eâ tempestate inclytum divitiis,

Capenates aliqui accolæ ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copiâ portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum: æris acervi, cum rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis, magni inventi. Hujus populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem, tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, et ab Amiterno orditur: ex Campaniâ in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitûs vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi: isse enim eâ constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad Urbem, an ab Urbe in Campaniam redierit.

XII. Cæterum non, quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali: namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis, ex senatûs-consulto propositum, vulgatumque apud hostes: "ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset." Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Cæterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant: in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate suâ

vim ac jus magistratui, quem gerebat, demisisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies exspectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, "non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et præsidium in omnes cruciatus proditos," incusabant: "abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. At (Hercule!) Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capuâ obsidendâ potuisse: tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes: ubi Romanæ legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum, rem bene gestam; coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando." In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, propositâ mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude compositâ transisse, literasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse: literæque prolatæ; et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi, supra septuaginta, comprehensi, et,

cum transfugis novis, mulcati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi cum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, "eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit. Quid? vos," inquit, "eam deditionem fore censetis, quâ quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoriâ excessit, quo tempore, et in quâ fortunâ, a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum, in defectione, præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necârimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra oppugnârimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italiâ esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant; et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc: vetus atque usitata res est, in oppugnandâ hostium urbe labores ac pericula pati: illud iræ atque odii exse-

crabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra oppugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tantâ sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit: eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab Urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit: non omiserunt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas: Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capuâ non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis: nec injuriâ forsitan: nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, cum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honestâ, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoriâ insolenti subnisos; neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret; nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque quibus vestrûm ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, cir-

conferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit: parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via et honesta et libera ad mortem: et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse."

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatûs, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde laxato convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, collacrymantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturandâ morte vim veneni fecerunt: itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem, cum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirârunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est: eâ intromissa legio una et duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is, cum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curâsset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit: quo cum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique habebant. Auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. Senatores quinque et viginti

Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententiâ maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio Campani senatûs haudquâquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percontandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicâssent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis [et] municipiorum; et num ope eorum in bello forent [et municipiorum] adjuti. "Id vero minime committendum esse," Fulvius dicere, "ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: et subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam unquam pensi fuisset: itaque se eam quæstionem oppressurum exstincturumque." Ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas super tantâ re ab Româ exspectaturum; Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociûm imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, primâ luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodiâ haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi cum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Româ venit, literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatûs-consultum tradidit. Murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis: et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas, cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem

lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literæ lectæ, senatûsque consultum, serum ad impediendam rem actam, quæ summâ ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: et, cum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, "Me quoque," inquit, "jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse." Cum Flaccus negaret, "profecto satis compotem mentis esse:" modo, "prohiberi etiam se, si id vellet, senatûs-consulto," diceret: tum Jubellius, "Quandoquidem," inquit, "captâ patriâ, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu meâ conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis; petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta:" atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, et quod ad supplicium attinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententiâ acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ, quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream neque suâ sponte venisse Cales, neque suâ manu interfectum; sed, dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ ante memorata sunt, dixisse, "virum se fortissimum ab nequâquam pari ad virtutem occidi." Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronuntiâsse: "Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age." Lectum quoque senatûs-consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt; sed, quia adscriptum in senatûs-consulto fuerit, "si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret," interpretatum esse, quid magis e republicâ duceret, æstimationem sibi permis-

sam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem acceptæ: ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatûs interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: multitudo alia civium Campanorum venumdata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præsens utilitas vicit: nam, propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italiâ esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi frequentandæ multitudo incolarum, libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum, tamquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse: sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore: præfectum ad jura reddenda ab Româ quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili: severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditûs: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et, cum emolumento, quæsita etiam apud socios lenitatis species, incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, curâ, C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, et trecentos equites, quos ipse legisset, et sociûm Latini

nominis peditum numerum parem, et octingentos equites decernunt: eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Cum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ causâ armâsset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio et L. Marcio accepit: inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides Atros castra habebat in Ausetanis: is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. Hujus saltûs fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispaniâ deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuendâ, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde totâ nocte, quod gravissimum exercitûs erat, Hasdrubal, quâcumque posset, evadere e saltu jussit. Data sedulo opera est, ne multi eâ nocte exirent, ut ipsa paucitas, cum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, deditâ operâ, quæ in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi; nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginiensibus, absumtæ: et, postquam major pars emissa exercitûs erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur; minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant e saltu: cum primâ luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit: quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Nero-

nem, qui in posterum diem colloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriæ esse. Ne tum quidem suspecta fraus. Cum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Horâ ferme quartâ dispulsa sole nebula aperuit diem; vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam: levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc, Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major quam Hispaniæ cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat: nec tamen, quem mitterent, satis constabat; quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinariâ curâ deligendum esse. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur: quæ ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in Campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium; fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republicâ esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere; cum subito P. Cornelius, Publii, qui in Hispaniâ ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem post-

quam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispaniâ jusserunt. Cæterum, post rem actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset, quam ratio? ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domûs horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu actâ sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocatâ concione, ita de ætate suâ imperioque mandato, et bello quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque; et impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiduciâ rerum, subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quâdam ab juventâ in ostentationem earum compositus; pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monitâ, agens: sive et ipse capti quâdam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret; et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto seu temere vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabulâ parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam

repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est; quin potius aucta arte quâdam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquâquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia militum et mille equites adduntur; et M. Junius Silanus, proprætor, adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus, præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, et deinde Pyrenæi circumvectus promontorium, Emporiis, urbe Græcâ, (oriundi et ipsi a Phocæâ sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventûs ejus ex omni se provinciâ effuderant) habuit. Naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii causâ ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiduciâ animo, ut nullum ferox verbum excideret; ingensque omnibus, quæ diceret, cum majestas inesset, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates sociorum et hiberna exercitûs adiit: collaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, provinciam obtinuissent; nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni eis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus quam vereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus; et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarra-

conem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque; et divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis usque ad Oceanum et Gades; Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Siciliâ Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentinâ erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat: non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa, turbâ navali mixtâ ex omni genere hominum, absumebat: ut arcis præsidium, etiam sine invecto, (quia pauci erant) ex ante præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratiâ, quam venerat, classis dimissa est: annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem æstatis exitu, M. Marcellus ex Siciliâ provinciâ cum ad Urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. Ibi cum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis quam militum vicem, quod provinciâ confectâ exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti Urbem inire liceret: id non impetravit. Cum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, et Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum; an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provinciâ bello, non decerneretur) eum quasi debellato trium-

phare, cum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset; medium visum, ut ovans Urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatûs ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die Urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie quam Urbem iniret, in monte Albano triumphavit: inde ovans multam præ se prædam in Urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultæ ballistæque, et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispanus; quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, et quingena jugera agri; Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset; Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Siciliâ, ex iis qui a populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis assignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Siciliâ Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ: secutæ defectionem earum Hybla et Macella sunt, et ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc, exercitus Romanus, iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provinciâ esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militiâ: magisque eis

auctor ad seditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates, M. Cornelius prætor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatûs-consulto attribuit.

XXII. Consules, cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius, Romam comitiorum causâ arcessitus, cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi causâ cum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magnâ circumfusus turbâ ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. "Impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi: proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, et meminisset, in consulibus creandis, belli, quod in Italiâ sit, temporumque reipublicæ. Vixdum requiêsse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses [assederint] prope mœnia Romana." Post hæc cum centuria frequens succlamâsset, "nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse;" tum Torquatus, "Neque ego vestros," inquit, "mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium; et cogitate bellum Punicum in Italiâ, et hostium ducem Hannibalem esse." Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: "Velle

se cum majoribus natu colloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere." Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello; et, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terrâ marique res gessisse. Ita de tribus consultatione datâ, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Siciliâ domitâ, et M. Valerium, absentes consules dixerunt. Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc antiqua mirantes: non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis quam nôrunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc sæculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Lætorius, et L. Cincius Alimentus, creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Siciliâ esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ, Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniâ et Fregellis nuntiatum est, murum portasque de cœlo tactas: et in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus plu-

isse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique suffecti: in locum Manii Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum Manii Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum classe expeditâ venit. Ubi cum Syracusas Capuamque captam, in fidem in Siciliâ Italiâque rerum secundarum, ostentâsset, adjecissetque, "jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus accepissent, alios in eâ fortunâ haberent, ut socii esse, quam cives, mallent; Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves accolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum." Hæc, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorymachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate suâ, minore cum verecundiâ et majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, ut, "si placeret

vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, et Attalus, et Pleuratus, et Scerdilædus essent." (Asiæ Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) "Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terrâ gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium, Corcyræ tenus ab Ætoliâ incipienti, solum tectaque, et muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset." Hæc convenerunt; conscriptaque biennio post Olympias ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monimentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit: et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam, præter arcem, vi cepit) et Œniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eâdem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem [sitam] in Macedoniâ, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim ac-

tis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum, et Bottiæam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Iamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armatâ omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quod Acarnanum gens et viribus impar, et jam Œniadas Nasumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, irâ magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensâ, lare reciperet, diram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: "Hic siti sunt Acarnanes, qui, adversus vim atque injuriam Ætolorum pro patriâ pugnantes, mortem occubuerunt." Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt: nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Iamphorinâ per deditionem receptâ, et prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus,

quamquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus: inde, cum audisset reditum Ætolorum ex Acarnaniâ, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyrâ profectus navibus, superato Leucatâ promontorio, cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride lævâ parte sinum Corinthiacum intrantibus: breve terrâ iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque oppugnari cœpta est. Gravior a mari oppugnatio erat; quia et tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium: cæterum, diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, cum idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo causâ, habuit; professus, "nihil se, absente collegâ, neque de republicâ neque de provinciis acturum. Scire se, frequentes Siculos prope Urbem in villis obtrectatorum suorum esse: quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collegâ, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent: eumdem literis falsis Urbem implêsse, bellum in Siciliâ esse, ut suam laudem minuat." Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; et prope justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad Urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit

plebis rumores: "belli diuturnitate, et vastatos agros circa Urbem, quâ infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et prope quotannis exercitus cæsos," querebantur; "et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquillâ bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri."

XXVII. Interrupit hos sermones, nocte quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum: eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ, quæ nunc Novæ appellantur, arsêre. Comprehensa postea privata ædificia; neque enim tum basilicæ erant: comprehensæ lautumiæ, forumque piscatorium, et atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum operâ, qui in publicum redemti ac manumissi sunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit: nec ulli dubium erat, humanâ id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatûs pro concione edixit, qui, quorum operâ id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat) indicavit, "dominos, et quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur." Comprehensi ipsi familiæque eorum; et primo elevabatur index indiciumque: "pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuitâ crimen commentum. Cæterum, ut coram coarguebantur, et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. Indici libertas data, et viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret,

oratum, si quâ misericordiâ tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, "sibi privatam simultatem cum Campanis," negare, "ullam esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret: nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia, si qui evasissent aliquâ, velut feras bestias per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos: inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, et æternos ignes, et conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri." Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Ætolisque, Romam præivit, clarissimarum urbium exscidio celeberrimis viris victos bello accusatores in Urbem adducens. De republicâ tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulêre.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, Acarnanes, Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terrâ marique, exposuit: "Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italiâ regem." Hæc de se deque provinciâ, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit: decrevêre Patres, Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam, cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruriâ Galliâque essent: eae

quatuor erant legiones: urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eâdem ratione stipendiorum habitâ in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provinciâ Apuliâ, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius, collega ejus, omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Siciliâ exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eâdem provinciâ priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanæ legiones essent.

XXIX. His senatûs-consultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordidâ, affirmantes, "se non modo suam

quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redîsset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico." Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, "si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam," dicere: "nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse: deprecari senatûs præjudicium; nam, cum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?" Ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset, quam decrêsset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est; ut, ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetuâ erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes: "Hieronymum ac postea Hippocraten et Epicyden tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi: ob eam causam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum: et in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos,

Marcelli morâ destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitâsse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, cum vellet, ei traditurosʼ: sed eum primo vi capere maluisse: dein, cum id neque terrâ neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim, et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, præoptâsse; quo scilicet justiore de causâ vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus; si portas Marcello Syracusani publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent; si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe, præter mœnia et tecta exhausta urbis, et refracta ac spoliata Deûm delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant." Talia conquestos cum excedere ex templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Lævinus jussisset, "Maneant immo," inquit Marcellus, "ut coram his respondeam, quando eâ conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant."

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, "Non adeo majestatis," inquit, "populi Romani im-

periique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. Sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint: qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et exsecramini eos qui fecerunt; et ne hîc quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: et, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terrâ marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victosque justius, quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi; cum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos rata habeatis, Patres conscripti, nae magis reipublicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne, acta mea rescindendo,

alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audîstis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit." Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi cum diu de sententiis certatum esset, et magna pars senatûs, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, "cum tyrannis bellum gerendum fuisse," censerent, "hostibus et Syracusanorum et populi Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miserandâ servitute bello affligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentiâ ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse? cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam, in vestibulo urbis, prope in portâ, spolia patriæ suæ visurus sit?" Hæc taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causâ Marcelli; "Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse: in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quod sine jacturâ reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret." Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatûs-consultum recitatum est: legatique, benigne appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, "ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causâ dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Sy-

racusas acciperet:" post hæc consul clementer appellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat: neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. "Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos, affinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos." Submotis deinde e templo, paulisper dubitatum, an arcessendus a Capuâ Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam Claudius consul erat) ut, coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capuâ, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus, ex iis qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; "In consilio," inquit, "arbitror me fuisse consulibus, Capuâ captâ, cum quæreretur, ecquis Campanorum de republicâ nostrâ bene meritus esset; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, et Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset; illam quotidie sacrificâsse pro salute et victoriâ populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditâsse. Cæterorum omnium Campanorum eumdem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa

eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse: idque et apud majores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, quâ nobis statuendi de Campanis jus fiat." L. Atilius tribunus plebis, ex auctoritate senatûs, plebem in hæc verba rogavit: "Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli, quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites." Plebes sic jussit. "Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, [qui assidetis,] id volumus jubemusque."

XXXIV. Ex hoc plebei-scito senatus consultus, "Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit: si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam." Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. "Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendas, extra filias, quæ enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum." Aliorum Campanorum summam etiam censûs distinxerunt, publicanda necne bona essent; "pecua captiva, præter equos, et mancipia, præter puberes virilis sexûs, et omnia, quæ solo non continerentur, restituenda," censuerunt, "dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse," jusserunt, "ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove

Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur: qui nec Capuæ, nec in urbe Campanâ quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos," censuerunt: "ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino, Nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ," jusserunt: "libera corpora, quæ venumdari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium" rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt: nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm atque exsecrabilem fortunam suam, incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum: in quam rem cum neque hominum satis, nec, ex quâ pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quidquam eâ tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. "Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse: per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse; servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad

militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nullâ vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quæ reliqua essent, sævirent. Ne unde redimantur quidem, quidquam superesse." Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum, ingens turba circumfusi fremebant; nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi cum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, "Privatis id, seu æquum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, cum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italiâ Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ litora esse?"

XXXVI. Cum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupâsset hominum mentes, tum Lævinus consul, "Magistratus senatui, et senatum populo, sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas: nec impensa gravis est, cum ex eâ plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, æs signatum omne, senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, et conjugi, et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sellâ sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut salinum

patellamque Deorum causâ habere possint: cæteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum, æs signatum, ad triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatûs-consulto facto; ut voluntaria collatio et certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. Hanc unam viam, multa inter nos collocuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis et privatas res facile salvas præstat: publica prodendo, tua nequidquam serves." In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum, et æs in publicum conferunt; tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc consensum senatûs equester ordo est secutus; equestris ordinis, plebes. Ita, sine edicto, sine coërcitione magistratûs, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispaniâ adversæ res, hinc prosperæ in Siciliâ, luctum et lætitiam miscuerant; et in Italiâ, cum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ et oppugnatæ Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quâdam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam velut despondente Fortunâ Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum æquabant: et,

ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloriâ ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, aliâ portâ exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquánte fortunâ, suspensa omnia utrimque erant, integrâ spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat; nec, deductis præsidiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium, cum incepto, tum etiam exitu fuit: neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed cæterorum etiam: quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius et Blattius: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopiâ consilii potioris, quam spe effectûs, Dasium appellabat: at ille, cum ab re aversus, tum æmulo potentatûs inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator et reus: Blat-

tius de proditione Dasium appellabat. Enimvero, ille, velut in manifestâ re, exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditione agi. Hannibali, atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est: "æmulationem profecto atque odium esse; et id crimen afferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit." Ita inde dimissi sunt: nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multâ tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, cum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt: nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt: plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde unquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, cum in arce Tarentinâ vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum, præfectusque præsidii atque arcis M. Livius, in commeatibus ab Siciliâ missis habebant; qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quintius, obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloriâ militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Veliâ, et a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates, cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim

millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velia tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuêre, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen, satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe cum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperatâ urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent; spe commeatus quoque hostibus, si navali prœlio possessionem maris ademissent, interclusuros: Romani, ut, retentâ possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utrâque parte signo dato cum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferreâ injectâ manu; ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur: ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret: frontibus velut pedestris acies urgebant, perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In Romanâ nave ipse Quintius erat, in Tarentinâ Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio, invisus atque infestus Romanis; quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quintium, simul pugnantem hortantemque suos, incautum hastâ transfigit: ille atque præceps cum armis procidit ante proram. Victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, cum submovisset hostes, et

prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hostium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam vidêre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuêre Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venêre: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequâquam pari fortunâ per eos dies Tarenti res gesta: nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit; qui, vage effusos per agros palatosque adortus, cum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepidâ fugâ incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terrâ, Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam magnâ parte anni circumactâ, in Siciliam, veteribus novisque sociis exspectatus, cum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis novâ pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium validio præsidio) duxit legiones: et affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium: sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ullâ, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne

bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent: propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum: quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus suâ insuper invidiâ auxit: neque ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ cum occupâssent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et cum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. Atque ille, cum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquâquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. Per aversam portam emissus, assumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relictâ hostibus Siciliâ, de quâ per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. Alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto, Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: cæteros prædamque vendidit: omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntariâ deditione in fidem venerunt ad quadraginta: quarum civitatium principibus cum pro cujusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ

(id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrnâ inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor millia hominum erant, mixti ex omni colluvione, exsules, obærati, capitalia ausi plerique; et cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insulâ, tum primum novâ pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est; et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispaniâ principio veris P. Scipio, navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire cum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo cum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocatâ, ita disseruit: "Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam operâ eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod eâ pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tantâ clade provinciæ possessionem, integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestrâ obtinuistis. Sed cum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispaniâ, sed ne Pœni maneant, nec ut pro ripâ Iberi stantes arceamus transitu hostes, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrûm majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoriâ cladium nuper acceptarum, aut pro ætate meâ, videatur. Adversæ pugnæ in Hispaniâ

nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt; quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pæne orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summâ rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc bello memorem? Omnibus aut ipse affui cladibus; aut, quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monimenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris partis, Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et mœnia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruinâ rerum stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque (qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani) ductu auspicioque patris mei obstitistis: et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italiâ Siciliâque geruntur. In Siciliâ Syracusæ, Agrigentum captum; pulsi totâ insulâ hostes; receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italiâ Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Româ trepidâ fugâ emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terrâ liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hîc cum pa-

rentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii immortales, imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuêre auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus, omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœdâ fugâ impleturum. Quod mens suâ sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant: tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxêre. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit: nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet; neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem transducite Iberum, transducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultûsque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum expressam ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum, sibi quisque Scipionem imperatorem dicat."

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum traje-

cit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit; urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant); sitam præterea cum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, et nescio an unum in Hispaniæ orâ, quâ nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terrâ marique: castra ab regione urbis, quâ in septemtrionem versa est, posita: his ab tergo (nam frons naturâ tuta erat) vallum objectum. Cæterum sita Carthago sic est. Sinus est maris mediâ fere Hispaniæ orâ, maxime Africo vento oppositus, et quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinûs parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum et ad septemtrionem fusum; incertæ altitudinis, utcumque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit: unde, cum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cætera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque

classem, cum monuisset præfectos navium, ut vigiliis nocturnas intenti servarent, "omnia ubique primo obsessum hostem conari;" regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnandâ bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundæ cohortando faceret, concione advocatâ ita disseruit: "Ad urbem unam oppugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti, rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis; sed in unâ urbe universam ceperitis Hispaniam. Hîc sunt obsides omnium nobilium regum populorumque; qui, simul in potestate vestrâ erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hîc pecunia omnis hostium, sine quâ neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; et quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hîc tormenta, arma, armamenta, et omnis apparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrimâ opulentissimâque urbe, tum opportunissimâ portu egregio, unde terrâ marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur: quæ cum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: hæc una inter Pyrenæum et Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus." Cumque omnes unâ voce, hoc faciendum, succlamarent, eos Carthaginem duxit: tum terrâ marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contra Mago, Pœnorum dux, cum terrâ marique instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab eâ parte, quâ castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in

orientem verso imponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocâsset res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefactâ deinde portâ, eos, quos in viâ ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessêre, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primo haud impari stetêre acie: subsidia deinde, identidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prœlio major, quam totâ urbe fuit: multæ stationes pavore atque fugâ desertæ sunt, relictique muri; cum, quâ cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse; omnes e castris excitos ire ad oppugnandam urbem, et ferre scalas jubet. Ipse, trium præ se juvenum validorum scutis oppositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati, arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. Cæterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat: dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, quâ cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsâ festinatione et certamine alii alios impediunt.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copiâ congestâ, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese, defendebant: raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: et, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Ita-

que, cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et coronâ capi urbem non posse: opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est, æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod suâ sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo æstus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, curâ ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, et stagno auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab terrâ ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in aliâ quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum adscensus inde fuit: nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia oppo-

sita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravêre, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat: in quod adeo intenti omnium non animi solum fuêre, sed etiam oculi auresque pugnantium, spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem habebant. Tunc, turbatis defensoribus metu, et mœnia capta, et porta intus forisque pariter refringi cœpta; et mox cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi: illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, mediâ urbe in forum processit. Inde cum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit: et tumulus primo impetu est captus; et Mago, arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes totâ urbe passim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur: tum, signo dato, cædibus finis factus: ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum, virile secus, ad decem millia capta: inde, qui cives Novæ Carthaginis erant, dimisit: urbemque et sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant: eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinquâ libertatis, si ad ministeria belli enise operam navâssent. Cæteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum servorum, in classem

ad supplementum remigum dedit: et auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem, Hispanorum obsides erant; quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta et una: ballistæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: scorpionum majorum minorumque, et armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus: hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annumerataque sunt: tritici quadraginta millia modiûm, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres in portu expugnatæ captæque; quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, et linteis, et sparto, et navali aliâ materiâ ad classem ædificandam; ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicâssent, et capiendâ urbe tantum laboris periculique adîssent, et captâ, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnâssent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis immortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispaniâ uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pæne Africæ atque Hispaniæ opes; ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo

situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum adscendisset: profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius, centurio legionis quartæ, et Sex. Digitius, socius navalis: nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius, præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores cum se daturum pronuntiâsset, qui, cognitâ causâ testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores considere, et causam cognoscere jussit. Cum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum, fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, "rem sine modo ac modestiâ agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Cæterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, et aquilas, sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententiâ P. Cornelii et M. Sempronii deferre." Scipio, collaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque, "Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse: seque eos ambos, virtutis causâ, coronis muralibus donare." Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit: ante omnes, C. Lælium, præfectum classis, et omni

genere laudis sibimet ipse æquavit, et coronâ aureâ ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniæ vocari jussit; quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe cum alibi trecentos ferme, alibi septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit: plerique Lælium præfuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media simillima veris sunt. Cæterum Scipio, vocatis obsidibus, primum universos bonum animum habere jussit. "Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit; exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio." Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent; et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatium legati aderant, eis præsentibus suos restituit: cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc e mediâ turbâ obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio, "nihil profecto

defuturum," diceret; tum rursus mulier, "Haud magni ista facimus," inquit: "quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat." Ætate et formâ florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, "Meæ populique Romani disciplinæ causâ facerem," inquit, "ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur: nunc, ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis." Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximiâ formâ, ut, quâcumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percontatus patriam parentesque, inter cætera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret, deperire eum sponsæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone, quam parentes, alloquitur. "Juvenis," inquit, "juvenem appello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto et legitimo amore) et non respublica animum nostrum occupâsset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eâdem, quâ apud soceros tuos parentesque suos, verecundiâ: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis: et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum

jam ante hæ gentes nôrant, scias multos nostri similes, in civitate Romanâ esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis." Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequâquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito, esset. Parentes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, "Super dotem," inquit, "quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent;" aurumque tollere, ac sibi habere, jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, implevit populares laudibus meritis Scipionis: "Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia, cum armis, tum benignitate ac beneficiis." Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque et prædam ex consilio ejus disponeret, satis omnibus compositis, datâ quinquereme, captivisque, Magone, et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem impositis, nuntium victoriæ Romam mittit: ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt, præpilatisque missilibus jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est.

Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servârunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terrâ marique corpora simul animosque ad bellum acuebant: urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publicâ officinâ inclusis. Dux cuncta pari curâ obibat: nunc in classe ac navali erat; nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus, fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, quâ quassi erant, muris, dispositisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in viâ aditus: quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt populi, multi etiam ulterioris provinciæ, convenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industriâ famam captæ Carthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis: "Necopinato adventu, ac prope furto unius diei, urbem unam Hispaniæ interceptam: cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem, immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. At, ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam." Hæc in vulgus jactabant, haudquâquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissâ, decessisset.

EPITOME LIBRI VICESIMI SEPTIMI.

Cn. Fulvius proconsul, cum exercitu, ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eumdem ad Numistronem pugnatum est: inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugnâ Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispaniâ ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. Inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quintius Crispinus, consules, speculandi causâ progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit; Crispinus fugit. Res præterea a P. Sulpicio prætore adversus Philippum et Achæos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia, centum et octo: ex quo numero apparuit, quantum hominum tot prœliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex cæsus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore operâ Claudii Neronis consulis; qui, cum Hannibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electâ manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VICESIMUS SEPTIMUS.

I. Hic status rerum Hispaniæ erat. In Italiâ consul Marcellus, Salapiâ per proditionem receptâ, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii causâ relicta erant, oppressa. Præda (et aliquantum ejus fuit) militi concessa: tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, et centum decem millia hordei, inventa. Cæterum nequâquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdoneâ urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam, Salapiâ amissâ, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia, ab Herdoneâ per occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, et spem fecêre incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructâ accessit. Par audaciâ Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis, conflixit. Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt. Cæterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, cum pedestres acies occupâssent præsenti certamine oculos animos-

que, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit: nam, cum comminus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque; equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, (quæ, in secundâ acie posita, prior ab Numidis turbata est) quintam deinde, atque eos qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi et ipse Cn. Fulvius, cum undecim tribunis militum, cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prœlio millia sint, quis pro certo affirmet? cum tredecim millia alibi, alibi haud plus quam septem, inveniam. Castris prædâque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traductâ, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tantâ clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tantâ clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: cæterum, "eumdem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoriâ Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, quâ exsultet, facturum." Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem, in conspectu Hannibalis, loco plano, cum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit: nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppi-

dum applicarent. Ab horâ tertiâ cum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Balearis, elephanti quoque, commisso jam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit; et apud hostes integri a fessis pugnam accepêre. Novum atque atrox prœlium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incertâ victoriâ diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei stetêre in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legêre, et congestos in unum locum cremavêre suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot cum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certâ luce, et explorato ante, non sequeretur.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum, in occulto gliscens, per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coëgerat ædificare: erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industriâ, alimentis ignis. Hæc

noctis unâ horâ ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant. Indicio ejus rei ex familiâ Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxâ erant, et, quæstione acriter habitâ, damnati necatique: indicibus libertas, et æris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceriâ deletâ, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et mille milites de exercitu urbanò, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus: sed literæ Marcelli, negantis e republicâ esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Siciliâ revocari. Ad eum literæ jussu senatûs ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli; ut ex iis nosceret, quæ causa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provinciâ esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. "Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano," affirmabant "esse: misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Corne-

ios, imperatores Romanos: nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse." Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulêre, togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus et alios Africæ regulos jussi adire; iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, et ternûm pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius et Manius Aciljus legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulêre, regi togam et tunicam purpuream cum sellâ eburneâ: reginæ, pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa eâ æstate, quâ hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam, ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo, exsultâsse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudâsse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum; et supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provinciâ exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalâ, præfecto classis, cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus cum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. Ibi de suis rebus gestis commemoravit. "Cum annos prope sexaginta in Siciliâ, terrâ

marique, sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse: neminem Carthaginiensem in Siciliâ esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium." Exin Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem latâ. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala quinquaginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum aliâ omnis generis prædâ captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit; tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habitâ, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. "Quinque millia Numidarum cum Masinissâ, Galæ filio, acerrimo juvene, Carthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur; ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali: in eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam." Hæc, recitata a consule, ita movêre senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causâ dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Siciliâ se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat; Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italiâ terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tri-

bunus plebis cum de eâ re consuleret, ita decrevit senatus, "Ut consul prius, quam ab Urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent." Cum consul se populum rogaturum negâsset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogârunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collegâ reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito, et ab Q. Fulvio dictatore, P. Licinius Crassus, pontifex maximus, magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat; eodemque jure vocatæ inclinâssent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent; qui, "neque magistratum continuari satis civile esse, aiebant; et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere." Dictator causam comitiorum auctoritate senatûs, plebis-scito, exemplis tutabatur: "Namque, Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad

plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italiâ esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset: exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam sivisset." His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres et expertos, bellique peritos imperatores res publica gereretur: itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictaturâ se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum prædâ omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi: decemvir item sacris faciundis, in locum Ti. Sempronii C. F. Longi, Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec prætor ante fuerat, quam censor est factus: ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores

neque senatum legerunt, nec quidquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii: inde et Licinius censurâ se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurârunt. Ædiles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedêre; et ludos, pro temporis ejus copiâ, magnifici apparatûs fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius, legatus Scipionis, Romam venit; isque, cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalæ. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis subsistentem. Productus et in concionem Lælius eadem edisseruit. Senatus, ob res feliciter a P. Scipione gestas, supplicationem in unum diem decrevit: C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint; quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispaniâ consumsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum, consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium; Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis, rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias; C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Galliâ, T. Quintius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi:

Fulvio duæ legiones, quas in Siciliâ M. Valerius Lævinus haberet; Q. Fabio, quibus in Etruriâ C. Calpurnius præfuisset, decretæ; exercitus urbanus ut in Etruriam succederet; C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique; Capuam, exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quintius obtineret; C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet: M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Siciliâ imperium) Cannensis exercitus datus; eumque supplere, ex militibus qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub quâ Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardiniâ legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eâdem legione eâdemque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium: triginta quinqueremes ex Siciliâ Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cæterâ classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam. Nec de Hispaniâ quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad senatum rejecerunt: senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari

coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex malâ famâ in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamquè C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis, ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et cærimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo totâ juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam cum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum togâ prætextâ, et sellâ curuli, et flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat; nec patrum nec avorum memoriâ Dialem quemquam id jus usurpâsse. Tribuni, rem, inertiâ flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, cum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules, priusquam in provincias irent, duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quæ in Etruriâ erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitûs Fulviani conquisitas (fuêre autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit;

atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insulâ legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium: nam cum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia cum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, quâ regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse cæteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus; classe quoque navium septuaginta partitâ, ut omni ambitu litorum præsidia oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum eâ curâ frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

IX. Cæterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motûs causa fuêre: adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: "Decimum annum delectibus, stipendiis, exhaustos esse; quotannis ferme clade magnâ pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pœno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante quam Italiâ hostis (quippe nunc cum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad

ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungendâ cogitaturos: aliter nunquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore." Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant: ex his duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuêre Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Novâ re consules icti, cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, "eos ausos esse consulibus dicere," aiebant, "quod consules, in senatu ut pronuntiarent, in animum inducere non possent: non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias; et, tamquam integrâ re, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent: admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causâ missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro: nam, tum quidem quæ temere agitâssent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse." Cum alternis hæc consules diu jactâssent, nihil moti legati, "neque se, quod domum renuntiarent, habere," dixerunt, "neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset." Cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt; ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, actum de imperio, diceret: "idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam."

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, "Alias colonias in fide atque officio pristino fore; eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse." Permissum ab senatu iis cum esset, agerent, facerentque, ut e republicâ ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, "ecquid milites ex formulâ paratos haberent?" Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: "et milites ex formulâ paratos esse; et, si pluribus opus esset, plures daturos; et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos: ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse." Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, suâ voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curiâ gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et, inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur, fraudenturve laude suâ; Signini fuêre, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini, et Venusini, et Adriani, et Firmani, et Ariminenses; et ab altero mari, Pontiani, et Pæstani, et Cosani; et mediterranei, Beneventani, et Æsernini, et Spoletini, et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ et in senatu et ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus: ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos

casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri: inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur: cætero usi sunt ad vestimenta præsenti pecuniâ locanda exercitui, qui in Hispaniâ bellum secundâ suâ famâ ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab Urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, et Ostiæ lacus, et Capuæ murus, Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in coronâ erat, in manus sponte suâ prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, vulturiumque frequenti foro in tabernam devolâsse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem; quos androgynos vulgus (ut, pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) appellat: et lacte pluisse, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatûs lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: cæterum Cornelius "morem traditum a patribus sequendum" aiebat, "ut, qui primus censor, ex iis qui viverent, fuisset,

eum principem legerent:" is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, "cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset." Cum diu certatum verbis esset, concedente collegâ, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata causa: sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Siciliâ erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent; atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: "eâ urbe ademtâ hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italiâ fore." Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum (pars maxima ab Agathyrnâ, sicut antea dictum est, ex Siciliâ traducta) rapto vivere hominum assuetorum. Additi erant Brut-

tiorum indidem perfugæ, et audaciâ et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summâ vi urbem oppugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus: cæterum, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat; et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat: tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: et, cum jam nox instaret, Marte æquo discessum est; castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce primâ Marcellus in aciem copias eduxit: nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, "ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum." His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est:

cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii cœpêre. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidêre in pugnâ fugâque ad duo millia et septingenti civium sociorumque; in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de alâ, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. "Diis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque," inquit, "ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. Deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus prœliis fatigâstis; quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam: nempe, æquis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus: corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur: vos illi hodierno die primum fugati exercitûs dedistis decus." Clamor inde ortus, ut veniam ejus

diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. "Ego vero experiar," inquit, "milites; et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis." Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quemquam in acie Romanâ fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregiâ victoriâ esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronuntiatque, "a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum: edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse; et annitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat." Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: "Cum eo nimirum," inquit, "hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen." Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est; Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis, et cohortes quæ amiserant signa, in primâ acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus præerant; Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu

pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit; si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbârunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant unâ parte aciem: latiusque fuga manâsset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. Duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsêre omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam confertâ turbâ: sed, ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetêre pila, (ut est genus anceps) in fugam versi, etiam integros avertêre. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere: eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus; nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt: nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsâ portâ corruerant; coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos, occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proximâ castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium con-

sulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes, traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese; clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est; cum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eamdem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit: ibi ad quatuor millia hominum capta, et cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portûs posuit castra: naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque mœnium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punicâ, cum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissâ. In Bruttiis interim Caulonis oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum, a præsenti impetu tutum, se recepêre. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant: ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de novâ consuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit: quæ cum haud vana cogitatio visa esset, pro perfugâ jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis exploratâ levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui

præpositus erat. Ubi et ratio agendæ rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigiliâ primâ, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portûs habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versâ occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ ab aperto mari appulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industriâ ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, cum et ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, quâ Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, jubet. Eâ primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis; et transcensum in urbem est; inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Prœlium in aditu fori majore impetu quam perseverantiâ commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pæne quam consererent manus, terga dederunt; dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico et De-

mocrates, fortiter pugnantes cecidêre. Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex prœlio avectus esset; vagus paulo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. Creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitâsse. Carthalonem autem, præfectum præsidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine, armatos, inermes, cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem discursum. Millia triginta servilium capitum dicuntur capti; argenti vis ingens facti signatique; auri octoginta tria millia pondo; signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus prædâ abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribæ, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) "Deos iratos Tarentinis relinqui" jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, auditâ oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, cum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; "Et Romani," inquit, "suum Hannibalem habent: eâdem, quâ ceperamus, arte Tarentum amisimus." Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe, posuit castra: ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit: inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quæ

consisterent gradu, levem
atque intervallo tutum, cu
eludit, instabilem eumdem
manus, expulerunt loco,
altiori superstantem tumu
jussis adversus mediam ev
cæteras copias cum Lælio
dextrâ tumuli circumire, do
iam inveniret, jubet: ipse a
in transversos hostes i
acies est, dum ad circu
flectere cornua et obv
tumultu et Lælius subiit;
ne ab tergo vulnerarentur
que ad evadendum et medi
iniquum locum, stantibus in
ab ante signa locatis,
omni parte cædes fie
dextra extrum incucurrerat,
pugnabat. Et jam n
nam et stationes utrim
sederant vias; et por
fuga clauserat; ad
quos territos æque
igitur ad octo millia
asdrubal jam, antequa
antisque præmissis, q
excipiens, præter Ta
dit. Scipio, castris ho
capita, omnem præ
recensendis captivis de
equitum invenit. Ex
domum dimisit; Afr
Circumfusa inde mult
orum, et pridie captoru
su appellavit. Tum S
to, "sibi maximum n
"quo se milites sui

itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemtim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepidâ fugâ compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities: eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baleares et Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, "hostem, prædamnatâ spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiduciâ, non virtutis armorumque, stare in conspectu: sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis: ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum." Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret: ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam viâ impediti, iêre: deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi, contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum immixta armatis. Cæterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, et pertinaciâ animi, subierunt primi. Qui, simul cepêre aliquid æqui loci, ubi

firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eumdem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco, et cum cæde magnâ in aciem altiori superstantem tumulo impegêre. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextrâ tumuli circumire, donec mollioris adscensûs viam inveniret, jubet: ipse ab lævâ, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus: nam et stationes utrimque Romanæ dextrâ lævâque insederant vias; et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; additâ trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal jam, antequam dimicaret, pecuniâ raptâ, elephantisque præmissis, quam plurimos poterat, de fugâ excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, cum, præter libera capita, omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit; Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, "sibi maximum nomen imperatoris esse," dixit, "quo se milites sui appellâssent: re-

gium nomen, alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent; vocis usurpatione abstinerent." Sensêre etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio adspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa; et, ex magnâ copiâ captorum equorum, trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Cum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos formâ insigni, cum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit: quem cum percontatetur Scipio, quis, et cujas, et cur id ætatis in castris fuisset? "Numidam esse," ait: "Massivam populares vocare: orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissâ, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem a Masinissâ, nunquam ante prœlium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exîsse; ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse." Scipio, cum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit: inde, cum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masinissam reverti? Cum, effusis gaudio lacrymis, "cupere vero," diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aureâ fibulâ, equumque ornatum donat; jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus, dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum: et, auctoribus quibusdam ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, cum Scipio, redlens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Has-

drubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispaniâ ad Hasdrubalem venêre, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cætera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, "beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispaniâ abduceret: (exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prœlio imminutum, Hispanis repleri militibus:) et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecuniâ ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere: Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere: Masinissæ, ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari." His decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispaniâ acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere: Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriæ tamen esse: Fulvii senescere fama: Marcellus etiam adverso rumore esse, superquam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, mediâ æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a primâ pugnâ, quæ adversa fuerat, assiduis concionibus infamem invisum-

que plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat: cum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici decernerent; nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causâ Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in Circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: "Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat; diutius ibi, quam Carthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere." Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apuliâ in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuêre L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus. Servilium

negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus (quem, triumvirum agrarium, occisum a Boiis circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat) vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quintius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, et duo consulares prioris anni exercitus, tertius (tum erat Venusiæ) cui M. Marcellus præfuerat; ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Cæteræ provinciæ ita divisæ prætoribus: P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset; Sex. Julio Cæsari Sicilia; Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum unâ legione obtineret: prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eamdem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat: additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispaniâ misisset. Et P. Scipioni et M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio, ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italiâ adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus; quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac Sardiniæ, impleturos. Et in Siciliâ ita divisa res est.

Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus: M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret: adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. Cum eâ centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eâdem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Unâ et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti novas naves sociis navalibus impleret; ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset. C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi cum successor venisset. Idem et Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campaniâ nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulcra aliquot, de cœlo tacta: Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse: Casini examen apium ingens in foro consedisse: et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam: Cære vulturium volâsse in ædem Jovis: Volsiniis sanguine lacum manâsse. Horum prodigiorum causâ diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax Deûm. In capita consulum, republicâ incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sullâ prætore urbis primum facti erant: inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in

unum annum vovebant, dieque incertâ faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque: quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiæ causâ et supplicatum per compita totâ urbe est, et P. Licinius Varus, prætor urbis, legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quintiles. Is dies deinde sollennis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere; et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus: qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit: inde portas custodire jussi tribuni militum, præfectique sociûm, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum: septem principes senatûs, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce primâ, cum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt: a cæteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus po-

poscisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentiâ intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit; cavitque cum curâ, ut omnia in potestate suâ essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magnâ contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatûsconsultum in sententiam Manii Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur; Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatûs-consulto notantibus præfectum, quod ejus socordiâ Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus operâ receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus: cujus sententiæ et Fabius fuit: adjecit tamen, "fateri se, operâ Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactâssent; neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret." Consulum alter, T. Quintius Crispinus, ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant: in quibus, quod, cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediebatur; quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari; quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in eâ factum esset, difficilis procuratio foret; quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset; neque enim duobus, nisi certis, Deis rite unâ hostiâ fieri. Ita addita Virtutis ædes

approperato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Siciliâ arcessierat; et naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias; et collegam eduxisse jam ab Venusiâ exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem et Hannibal rediit, aversó ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubiâ spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquâquam sese parem futurum credebat: itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina castra vario eventu fiebant; quibus cum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Siciliâ Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terrâ quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitûs, qui in præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura, per quosdam Thurinos compertum Hannibali cum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam: ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo, in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, et mille ducenti ferme vivi capti: alii dissipati fugâ

per agros saltusque Tarentum redière. Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, et castello firmandum; ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum; et collegæ, "quin imus," inquit, "ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium." Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, cæteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum, simul et duo præfecti sociûm, L. Arennius, et Manius Aulius. Immolâsse eo die quidam memoriæ prodidêre consulem Marcellum, et, primâ hostiâ cæsâ, jecur sine capite inventum; in secundâ omnia comparuisse, quæ assolent: auctum etiam visum in capite; nec id sane aruspici placuisse, quod, secundum trunca et turpia exta, nimis læta apparuissent.

XXVII. Cæterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus; ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequâquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum causâ longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuêre, qui-

tus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiêre, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato impetum fecêre. Cum in eâ valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem cæteris injecisset. Non tamen omisêre pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando, rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lanceâ prolabentem ex equo moribundum vidêre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis sociûm Manius Aulius occisus, L. Arennius captus: et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. Equites tres et quadraginta, aut in prœlio aut in fugâ, ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; cum consulem et filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentiâ ducis, tam improvide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius triplicem rei gestæ ordinem edit: unam traditam famâ; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse, pro inquisitâ ac sibi compertâ, affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causâ castris egressum, omnes insidiis circumventum, tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert: ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat: ejus signi errore ne cui dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, cum literæ ab Hannibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: "se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum: parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo operâ eorum opus esset." Sensêre Salapitani fraudem: et ab irâ, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, quâ venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quartâ vigiliâ ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, et arma Romana habebant: ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes, excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam: cataractâ dejectâ clausa erat: eam partim vectibus levant; partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, cum perfugæ

certatim ruunt per portam: et cum sexcenti ferme intrâssent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt; alii, e turri ejus portæ murisque, saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suâmet ipse fraude captus abiit; profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summâ vi, operibus tormentorumque omni genere ex Siciliâ advecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nuntiatâ Marcelli, affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefactâ repente portâ, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat: deinde, ut supervenêre Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit: ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. "Se comitiorum causâ non posse Romam venire; quia nec viæ laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes; cum quibus, quæ vellet, de re publicâ loqueretur." Hæ literæ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt; et ad

consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex Siciliâ redisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causâ. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in quâ plurimas sociorum urbes tueri posset. Eâdem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Siciliâ in Africam transmisit; et, ad Clupeam urbem exscensione factâ, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat: inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare: octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupeâ prospere pugnat Romanus: decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magnâ terrestri navalique prædâ, Lilybæum rediit. Eâdem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit; quos et Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhiâ, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum, et mille ferme ex Romanâ classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utrâque pugnâ occidit. Inde cum Ætoli, metu compulsi, Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit: in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab

rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferociorbus quam pro ingeniis Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta: interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus et litorum appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delatâ, quia se Macedonum reges ex eâ civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavêre, postquam et Attalum Æginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivêre. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negârunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre, "ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse," dixit, "spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli, causam quæsisse." Ita infectâ pace conci-

vosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedoniâ venit, Eropum quemdam, corrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaïco bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphantâ ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaïam Bœotiamque et Eubœam, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuntii occurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestæum campum; famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione eâ, quâ cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit: id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaïâ regis, Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernârunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causâ dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur: alii Tarenti, alii in Campaniâ mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum, vovit.

Cæterum, cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punicâ esset; "cum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimiâ cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse: cæterum Deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus; temeritatem consulum ipsorum capitibus damnâsse."

XXXIV. Cum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur; et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collegâ censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus: quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et Urbe et omni cœtu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in Urbem: sed erat veste obsoletâ, capilloque et barbâ promissâ, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt: sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa, M. Livii Macati, cum fama ejus ageretur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, "indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod, tam gravi bello, nec operâ nec consilio talis viri usa res-

publica esset. C. Neroni neque Q. Fabium neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret: eamdem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusâsset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent." Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est adspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans: "Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnâssent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent?" Hæc taliaque arguentem et querentem castigabant Patres; "et M. Furium," memorantes, "revocatum de exsilio, patriam pulsam sede suâ restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse." Annisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei, prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex eâ provinciâ C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat: et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum eâ æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium; ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, suâ omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republicâ erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri pro-

vincias, et præsciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indigniores-que Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in eâ fortunâ credebat: itaque is magis implacabilis erat: et, "nihil opus esse reconciliatione," aiebat: "acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret." Vicit tamen auctoritas senatûs, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Galliâ, quique in Etruriâ essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset: et C. Hostilio, cui pro Etruriâ Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt: legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum; erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Româ Sex. Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem, ingenti jam coacto exercitu, proximo vere Alpes trajec-

turum; nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno [primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset] comitium tectum esse, memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio; et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. Et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum causâ. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum, qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent: A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Siciliâ, in Sardiniâ, et Galliâ; duas C. Terentius in Etruriâ; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ; duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in cæteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem, alia quoque nuntiata; Minturnis ædem Jovis et lucum Maricæ, item Atellæ murum et portam, de cœlo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in portâ fluxisse: et Capuæ

lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum: inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem; nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero aruspices, ex Etruriâ acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidêre, provectumque in mare projecerunt. Decrevêre item pontifices, ut virgines ter novenæ, per Urbem euntes, carmen canerent. Id cum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poëtâ, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ: prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices cum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romanâ, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta diea, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ portâ Carmentali in urbem ductæ: post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur: tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant, illâ tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laureâ, prætextatique. A portâ Jugario vico in forum venêre: in foro pompa constitit; et, per manus reste datâ, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt: inde vico Tusco Ve-

labroque, per Boarium Forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum: ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, et simulacra cupressea in ædem illata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum: nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu; et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant: quibus recusantibus, edixêre in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab Supero Mari Senensis. Cum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, cum in Italiâ hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italiâ esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret; et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis, atque obviam fratri ire, posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: "collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere:" intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e re publicâ censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summâ concordiâ consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam le-

giones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispaniâ quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque: M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Siciliâ C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Galliâ allatæ ab L. Porcio prætore: "Hasdrubalem movisse ex hibernis, et jam Alpes transire: octo millia Ligurum, conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet: se, cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum." Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coëgerunt, eâ mente, ut uterque hostem in suâ provinciâ contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etsi eâ æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquâquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. Ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Cæterum Hasdrubali et suâ et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuêre. Non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum: et cum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in suâ terrâ assueti, omni generi humano insociabiles erant: et primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque prædam peti ere-

diderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Cæterum, quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se exscidio ejus urbis terrorem cæteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit; sed Hannibalem, post famam transitûs ejus tanto spe suâ celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat; quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eamdem illam coloniam, ab Trebiâ victor regressus, tentâsset.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab Urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, cum illa angeret cura, "quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique res publica prospere gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse: cum in Italiâ ad Trasimenum et Cannas præcipitâsset Romana res, prospera bella in Hispaniâ prolapsam eam erexisse: postea, cum in Hispaniâ alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delêsset, multa secunda in Italiâ Siciliâque gesta quassatam rempublicam excepisse; et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse: qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum." Terrebat et proximus

annus lugubris duorum consulum funeribus. His auxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus hostium cognôsset, temere manum consereret, respondisse: "Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum." Cum quæreretur, quæ causa festinandi esset? "Aut ex hoste egregiam gloriam," inquit, "aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam." Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit: ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusiâ consul Romanus exploratis itineribus contendit; et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum: quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana inter jacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Cartha-

giniensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo, ab stationibus procursantes, certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, qùo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet: tempus exsurgendi ex insidiis, et aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce primâ copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post et ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus: inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: "ita, pecorum modo incompositos, toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint."

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, cum pugnantium clamorem audivit: itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror: peditum etiam prima legio et dextra ala prœlium inibant. Incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri cœpta est: mi-

norque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus viâ nudâ ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem ademta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentinâ ac tumultuariâ pugnâ fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit: Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur; donec Hannibal tertiâ vigiliâ, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies: et Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavêre; frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui primâ luce obambulaverant, parte ullâ cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit: tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die primâ luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusiâ hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit: supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro,

quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur: duæ simul turmæ Samnitium præsidii causâ missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percontatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, audendum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, cum in Umbriâ se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capuâ Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, quâ exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehicu-

lorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in eâ præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultûs erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant: neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. "Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nullâ aliâ re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitûs partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio?" Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti, terrebant: "Et ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italiâ esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italiâ esse: quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispaniâ annos Romano exercitatum bello, geminâ victoriâ insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispaniâ, et concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse: quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis ge-

nera sunt, amisisset." Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, "haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum; sed quem, in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset." Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat "ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsâ tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gestâ partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, quâ admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur." Et (Hercule!) per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant: in illorum armis dextrisque suam liberûmque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent; ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti

ovantibus victoriâ obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent: benigne omnia cumulata dare. Modestiâ certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percontarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coarctatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterum, in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militiâ, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant; et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque cum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summâ omnium lætitiâ hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra juncta consulum castris habebat; et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat: is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiæ, ut, dum fessum

viâ ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non suadere modo, sed summâ ope orare institit, "ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem, Hannibalem nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. Antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, [redireque] in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus, rem esse." Consilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, et strigosiores equos: multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti viâ, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliquâ parte sit vallum: et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis altèrius fuerant; una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: duos profecto consules esse; et, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura

angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum: magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset; Romanisque eadem jam fortuna in Italiâ, quæ in Hispaniâ, esset. Interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerâsse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigiliâ primâ dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente asservati, alter in destinatis jam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripâ fluminis signa ferri jubet; et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens, haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. Sed cum, quantum [mare] abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armaturâ. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissâ munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in primâ acie ante signa elephantos collocat: circa eos

lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit: dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat: collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum; ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis genus: eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco: deinde, crescente certamine et clamore, impotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, "Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?" clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam eâ regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros; et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat,

sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti; fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos coeperant, magister, inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis belluâ inventa erat, ubi regendi spem vicissent: primusque id Hasdrubal instituerat, dux cum sæpe alias memorabilis, turn illâ præcipue pugnâ. Ille pugnantes, hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuenteaque tædio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit: postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello unâ acie tantum hostium interfectum est; redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis vel exercitûs interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus: nam haudquâquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prœlio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; "Supersint," inquit, "aliqui nuntii, et hostium cladis, et nostræ virtutis."

L. Nero, eâ nocte quæ secuta est pugnam, citatiore quam inde venerat agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentiâ minore, quia nemo præcesserat nuntius, lætitiâ vero tantâ, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta exspectatione eventûs civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curiâ atque ab magistratibus absceasit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare Deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narniensis equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prœlio, nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curiâ exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percontantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur. Tandem submoti et coërciti a magistratibus: dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literæ recitatæ sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est: tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cu-

pedites: ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentiâ in forum pervenerunt; cum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur; et, ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Cum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius submotâ turbâ, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt: inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universæ concionis, cum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit: eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit; celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuêre: cum matronæ amplissimâ veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit; ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul cum in castra redîsset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum curâ attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, "agnoscere se fortunam Carthaginis," fertur dixisse: cas-

trisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI VICESIMI OCTAVI.

Res in Hispaniâ prospere gestæ a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provinciâ suâ rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentiâ virginis, quæ non custodierat, exstinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispaniâ cum Pœnis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno quam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit: et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagine Novâ edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione, in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitûs motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire; et, amicitiâ factâ cum Masinissâ rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur; cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Cartha-

gine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret; Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex re publicâ esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baleari insulâ, ubi hiemârat, in Italiam trajecit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VICESIMUS OCTAVUS.

I. Cum, transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias eâ tempestate sic habebant Romani Pœnique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, quâ in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africâ transgressus, Magonique junctus, cum in Celtiberiâ, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armâsset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem et asperitates viarum, et angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventûs sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberiâ transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, cum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, quâ irent, esse: lævâ Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextrâ Punica tenere castra: hæc stationibus, vigiliis, omni justâ militari custodiâ tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in suâ terrâ essent. Ea prius aggredienda ratus

[illegible] fuit: non subire, non scalas ferre ad [illegible] per incitamentum [illegible] facile erat: et jam, qui [illegible] ad murum scalas, alii funis ad id ipsum factis demittebant, et alios hapi superne ferrei injecti, ut in [illegible] essent, ne suspensi in murum extollerentur. Quod ubi animadvertit Scipio, minuit pugnae sacrum exequiarum certamen esse, et jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima receptâ, urbem est aggressus: quae res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani mortem repentinâ fugâ desererent; et Punicum praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis statiocibus, in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intraret, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur. Itaque, patefactâ repente portâ, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus; nec secus, quam adversa acies, caesi. Eâdemque portâ signa infesta in urbem illata; et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae; et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim praeceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti praesidium: legionarii caeteras partes pervadunt: direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas: caeteris traditum oppidum, suae redditae res. Cecidêre in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessêre, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori caeteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivo-

rum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquâsset; quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, cæterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Siciliâ in Africam transmissa, in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes fecit: extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit: decem et septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ: cætera fusa ac fugata classis. Terrâ marique victor Romanus cum magnâ omnis generis prædâ Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus quâ hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex, cum Æginæ (sicut ante dictum est) hibernâssent, Lemnum inde, classe junctâ, (Romanæ quinque et viginti quinqueremes, regiæ quinque et triginta) transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terrâ seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, cum ab Romanâ societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur: nec Acarnanes solum, Bœotique, et qui Euboeam incolunt, in magno metu erant; sed Achæi quoque, quos, super Ætolicum bellum, Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. Hi omnes, suis

quisque urbibus, quæ pericula terrâ marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupâsset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossâ valloque intercludi ab Ætolis, nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium: in præsentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissâ, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modicâ manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit: additi quingenti Agrianum, ut omnes insulæ partes tueri possent: ipse Scotussam est profectus; eodemque ab Larissâ Macedonum copias traduci jussit. Eo nuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summâ belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit: et concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in sinu Ænianum, vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regiâ Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem, atque Eubœam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent: ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit; ut, ignibus procul sublatis, signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Pepa-

retho Nicæam trajecerunt: inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt; quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terrâ oppugnarent.

VI. Quatriduo postquam appulsa classis est, urbem aggressi sunt: id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructâ omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Cum omnium animos oculosque id certamen avertisset, portâ maritimæ arcis Plator Romanos accepit; momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent: ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fugâ effuse petitâ, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, veniâ a Sulpicio impetratâ, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit: ubi haudquâquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portûs in ora duo versi præbuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est: nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsùm Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat; sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur: ita nec nocte nec die quies

navibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, aliâ parte clausum mari, aliâ ab terrâ egregie munitum, præsidioque valido firmatum, et præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere susceptâ re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e speculâ elati: et impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus: ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus: nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terrâque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto præsidio, fusisque Ætolis qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotussam, inde de tertiâ vigiliâ profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam, millia amplius sexaginta, contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur: concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Cum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventûs Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus: adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus, inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naves petit: et molientibus ab terrâ naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terrâ nauticis præbuit: inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantæ

rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eâdem irâ increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit: inde, cum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. Urbe suâ captâ a Philippo, cum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictum est, receptâ profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit: inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi cum de finiendo Ætolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuntius affertur, Machanidam Olympiorum sollenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, "se neque causam ejus belli fuisse, nec moram (si modo æquâ et honestâ conditione liceat) paci facturum," cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit: unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, cum Heræam venisset, audito, Machanidam, famâ adventûs sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in [Phoceas] trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audîs-

sent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces ea sunt Corinthii sinûs) opprimerentur.

VIII. Philippus mœrebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim îsset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et, rapientem omnia ex oculis, elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit; testatus Deos hominesque, "se nullo loco nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quantâ maximâ posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequâquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos." Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit: inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit: inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris aut in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his cæterâque prædâ, Niciâ prætore Achæorum Ægium misso, cum Corinthum petîsset, pedestres inde copias per Bœotiam terrâ duci jussit: ipse, ab Cenchreis præter terram Atticam

super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. Inde, collaudatâ fide ac virtute, quod neque timor neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eâdem constantiâ permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere captâ urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summâ rerum et custodiâ urbis permissâ, ipse Demetriadem ab Euboeâ, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractâque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græciâ tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo æstatis ejus quâ hæc in Græciâ gesta sunt, cum Q. Fabius, Maximi filius, legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum, nuntiâsset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad Urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provinciâ jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad Urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent: inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusâ, ad Urbem accessêre. Non salutabant modo universi circumfusi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratu-

labantur, alii gratias agebant, quod eorum operâ incolumis respublica esset. In senatu cum, more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulâssent, "ut, pro re publicâ fortiter feliciterque administratâ, et Diis immortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; "Se vero ea, quæ postularent, decernere," Patres, "merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum," responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: "ut, quoniam et in provinciâ M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provinciâ, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur." Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit. "Illum equitem" aiebant "sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: et eo die cum Hasdrubale in Galliâ signis collatis pugnâsse, quo eum castra adversus sese in Apuliâ posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utrâque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, quâ aliâ re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis: uno equo per urbem verum triumphum vehi; Neronemque, etiam si pedes incedat, vel partâ eo bello, vel spretâ eo triumpho, gloriâ memorabilem fore." Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertiûm tricies, octoginta millia æris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit: tantumdem C.

Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redîsset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata: equites L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent: adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum operâ usi essent, commemorantes.

X. Cum comitiorum tempus appeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius, is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita: creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatûs-consulto est profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitâssent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliquâ, juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuis-

set exercitum: in Etruriâ duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet; et Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione traditâ, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardiniâ vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus: novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cæterâ omni classe redire ad Urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicitâ, cum omnium secundorum adversorumque causas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ, de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo perlapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo soles visos referebant: et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo sudore manâsse in Circo Flaminio dicebatur: et ædes Cereris, Salutis, Quirini, de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, et supplicationem unum diem habere. Ea ex senatûs-consulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ exstinctus: cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, cæterum

negligentiâ humanâ acciderat, tamen et hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, "ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate submotum bellum ab urbe Romanâ et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse." Sed res haudquâquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumtis, et inopiâ servitiorum, et pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. Magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatûs-consulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur: principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, cum agmen jam grave prædâ esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. Major tamen tumultus, quam pugna, fuit: et, præmissâ prædâ, incolumes et legiones in loca tuta evasêre. Inde in Lucanos profecti: ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est: nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum

ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit; quippe qui, cum et in hostium terrâ per annos tredecim, tam procul ab domo, variâ fortunâ bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus ducem seditio exstiterit; cum et pecunia sæpe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent; quorum inopiâ priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cæterâ Italiâ concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cætera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitûs, nisi ex Bruttio agro, spes esset; quí, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi: nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispaniâ retinendâ sollicitis, tamquam omnia prospera in Italiâ essent. In Hispaniâ res quâdam ex parte eamdem fortunam, quâdam longe disparem habebant: eamdem, quod prœlio victi Carthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant; disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis: ita-que ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostrâ demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebel-

landi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni eâ mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitûs perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem (quæ cladis causa fuisset patri patruoque) magnum momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites: inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque, quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt: turbâssentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum, ab Scipione equites improviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum prœlio inito, fuderunt: cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit. Sed, cum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi, plures et integri fessis, magnumque jam agmen armatorum a castris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordi-

nibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, quâ cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen nunquam aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processêre: sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et cum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano, in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum: prior semper Pœnus copias castris educebat: prior fessis stando signum receptui dabat: ab neutrâ parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus: ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos: medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industriâ in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent: armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certâ luce, equitatum omnem cum levi armaturâ in stationes Punicas immisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul signa lo-

gionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit: ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruendâ mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. Sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam, divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet: ipse e dextro cornu (ibi namque præerat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistrâ parte, quemadmodum se tendentem a dextrâ vidissent; et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant: et jam conflixerant cornua, cum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique, nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, circumductis alis, in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cæterâ acie.

XV. Et cum ab omni parte haudquâquam par pugna erat, tum quod turba Balearium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu, coactosque, priusquam cibo corpora firmarent,

raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septimâ demum horâ peditum signa cornibus incucurrerunt: ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna; ita ut prius æstus a meridiano sole, laborque standi sub armis, et simul fames sitisque, corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi: nam, super cætera, elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulêre pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederent integra acies. Sed cum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensêre rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quamquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, clamitans; tamen, vincente verecundiam metu, (cum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis: inde, ut inferri impigre signa viderunt, integratâ fugâ, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, primâ luce oppugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior morâ videretur, fecit. Principium de-

fectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est: is cum magnâ popularium manu transfugit: inde duo munita oppida cum præsidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut primâ luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet: adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si viâ rectâ vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint: ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit: et jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed, cum ad crebros tumultus signa consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio, velut pecorum, fieri; donec ipse dux, fugæ auctor, in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit: cæteri cæsi captique: castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, cum hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat: itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fugâ ducis hostium auditâ, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem: ipse cum cæteris copiis, septuagesimis castris, protinus causis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus, Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gen-

tem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis causâ, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causâ fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Cæteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fugâ, dissipati per proximas civitates sunt: nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispaniâ Carthaginienses sunt; tertiodecimo anno post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. Lucius Scipio, cum multis nobilibus captivis, nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus: et cum cæteri lætitiâ gloriâque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. Jam Africam, magnamque Carthaginem, et in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, præmoliendas sibi ratus jam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime quâ sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus eâ tempestate regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortunâ pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italiâ adversæ, in Hispaniâ nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandæ ejus fidem nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege acceptâ, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum

in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ (quoniam non aliter posset) magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Novâ, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus, tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal, pulsus Hispaniâ, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terræ applicaret naves; cum conspectæ duæ quinqueremes (haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent) nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt: percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni ancoras molirentur: nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Lælius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum eâ tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates, voluisset; contrahere ad colloquium dirimendarum simultatium causâ est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republicâ se cum hoste agere quidquam injussu senatûs posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensâ videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque simul apud

regem est: et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde alloquendo sibi conciliaret: "mirabilioremque sibi eum virum congresso coram visum," præ se ferebat, "quam bello rebus gestis: nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate: eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relictâ provinciâ novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem inexpertam: sed potiundæ Africæ spem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italiâ, sic Scipio in Africâ bellum gereret." Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africâ, dubiisque et plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxâ Illiturgi et Castulo erant. Castulo, cum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani, prodendis, qui ex illâ clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, cum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertiâ

parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit; ipse, cum cætero exercitu, quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa et parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites Scipio orsus est: "Ipsos claudendis portis indicâsse Hispanos, quid ut timerent, meriti essent: itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Carthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine irâ de imperio et gloriâ certari; ab his perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fugâ delati forent, instructam fraudem ulciscerentur; et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ullâ fortunâ opportunum injuriæ duceret." Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes, oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientiâ culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur: et meminerant, et admonebant alii alios, "supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugnâ et in acie, ubi Mars communis et victum sæpe erigeret, et affligeret victorem; an postmodo, crematâ et dirutâ urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna passi, exspirarent." Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed feminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi,

atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, haud satis decoro prœlio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne, vanis conatibus suorum, et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpitâ ignaviâ militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si cæteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex alterâ parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis; dejectisque propugnatoribus, occupantur muri. Arx etiam ab eâ parte, quâ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, quâ adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præaltâ tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam. Levium corporum homines, et multâ exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, quâ per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt: sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, cum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos qui præirent, in summum evadunt: inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab irâ et ab odio urbem oppugnatam esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit; quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitûs ex dissipatâ passim fugâ reliquiæ, tutabantur. Sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum; terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis, cum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide acceptâ, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit: nec tantumdem noxæ admissum erat, et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causâ patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit, non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit: nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit: quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant aut noluerant, pacto inter se ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Cum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros

esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, cum dirimi ab tantâ rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuêre, documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi, pro copiâ, et provinciali et castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum irâ erat, quam quod, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium: nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, et vagos milites Romanos, lixasque et mercatores, exciperent: magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum iniquo loco, interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, oppidani, conscientiâ scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent: super eum cumulum conjuges ac liberos considere cum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, ut, "donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum, corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent, omnes, quos euntes in prœlium cer-

serent, mortem in ipsâ pugnâ obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut, memores libertatis, quæ illo die aut morte honestâ aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes." His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset: inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat: perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ: pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audaciâ ruerent. Dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit: conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefactâ acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur: fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui cæderent, et in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, cæde miserandâ suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi per-

petratæ victores Romani supervenerunt; ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt: dein cum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flammâ sunt, alii ambusti afflatu vaporis; cum receptus primis, urgente ingenti turbâ, non esset. Ita Astapa, sine prædâ militum, ferro ignique absumta est. Marcius, cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium quod in eâ urbe esset, et imperatorem præsidii cum classe, proditurosesse. Mago ibi ex fugâ substiterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africâ orâ, et ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum, coëgerat. Fide acceptâ datâque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Lælius cum septem triremibus, quinqueremi unâ, est missus, ut terrâ marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen famâ, cum ad id quisque, quod audierat, (insitâ hominum libidine alendi de industriâ rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem, ac maxime longinqua ejus, turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Carthaginiensibus, destinârant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excitâ, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum primum,

cum de vitâ imperatoris dubii rumores allati sunt; sed jam ante, licentiâ ex diutino (ut fit) otio collectâ, et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere arctiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, "si bellum in provinciâ esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?" Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestiâ militari erat: et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: et noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant: omnia libidine ac licentiâ militum, nihil instituto ac disciplinâ militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. Forma tamen Romanorum castrorum constabat unâ eâ spe, quod tribunos, ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principiis sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias in ordinem ibant: et, ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac post paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est: qui, nequâquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, attrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello: in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse; et,

turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quæ ipsi fecissent.

XXV. Cum alios subinde recentes nuntios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti: et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et, pro vanâ imagine imperii quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem, horrebant. Stupente ita seditione, cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt: circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur, percontantes magis, quæ causa iræ consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes. Vulgo "stipendium non datum ad diem" jactabatur: "et, cum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, suâ virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse." Talia querentes "æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem," respondebant: "lætari, quod nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem, Deûm benignitate, et rempublicam, esse gratiæ referendæ." Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet: in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde

propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem; seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit: redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est: nec jam erat aut civis aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justae iraе, vel non desperandae clementiae, sese committerent: "etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicâsset: suam seditionem sine vulnere, sine sanguine, fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœnâ dignam:" ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulaene cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent: inclinavit sententia (quod tutius censebant) universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio, magis quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur. Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci-

non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit; quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus, essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industriâ compositis, "lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitûs venissent," corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigiliâ quartâ impedimenta exercitûs, cujus simulabatur iter, proficisci cœpêre: sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit, et reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit; et, ut postea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter spem robur et color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: "Nunquam mihi defuturam orationem, quâ exercitum meum alloquerer, credidi: non quo verba unquam potius, quam res, exercuerim; sed quia, prope a pueritiâ in castris habitus, assuêram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patriâ vestrâ descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis: hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid

enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut optâstis aliud, aut sperâstis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus: nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tamquam vulnera, attingo: sed, nisi tacta tractataque, sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispaniâ Carthaginiensibus, nullum locum totâ provinciâ, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit!) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optâsse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed multitudo omnis — sicut natura maris per se immobilis est, venti et auræ cient — ita aut tranquillum aut procellæ in vobis sunt; et causa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanîstis: qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo: temere potius, quam avide, credideritis: denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum minime mirandum sit: patria quid de vobis meruerat, quam, cum Mandonio et Indibili consociando consilia, prodebatis? Quid populus Romanus, cum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? cum,

eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, et fulmina jaci de cœlo, et insuetos fetus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. "Atque ego (quamquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefariâ, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit: propter quod facinus, tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum, secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt: vos cum Mandonio et Indibili consilia communicâstis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Siciliâ Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant; nec populum Romanum, nec socios populi Romani, ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confectâ provinciâ imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, ejeceritis ex animis vestris: viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cætero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo

quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispaniâ expuli, vos, octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum: nihil, ultra facile creditam mortem meam, a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? Ne istuc Jupiter Optimus Maximus sirit, urbem, auspicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic et mortali corpori æqualem esse! Flaminio, Paulo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus; eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus. Meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hîc in Hispaniâ, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoriâ Pœnos delegistis: et sic loquor, tamquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, et C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros, ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romanæ, imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?

XXIX. "Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum; cur ad Ilergetes desciscereris a

populo Romano; cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanîstis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem meam: quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? et me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur: utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Umber, et cæteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim, quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt." Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui coronâ concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit: præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur: et simul omnis apparatus supplicii expromebatur: deligati ad palum, virgisque cæsi, et securi percussi; adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes; purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurârunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno, præfectus Magonis, missus a Gadibus, cum parvâ manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando, ad

quatuor millia juvenum armavit: castris deinde exutus ab L. Marcio, maximâ parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fugâ amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim, freto in Oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in orâ Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat: patefacta immatura proditio est; comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impositis, præmissâque eâ, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius, et ipse in quinqueremi e portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens, deprensam rapido in freto, in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subitâ parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit: jam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. Æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat: neque erat navali pugna similis; quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsâ pugnâ hæc, cum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, cum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortunâ regente,

anceps prœlium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit; unius, prælata impetu, lateris alterius remos detersit: cæterasque, quas indepta esset, mulcâsset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Lælius, victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam, quâ venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediêre. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, cum terrâ marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, auditâ rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paulisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœnâ æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis, transcenderunt.

XXXII. Scipio, cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Carthagine moveret, concione advocatâ, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, "nequâquam eodem animo se ire"

professus est "ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrymis triginta hominum capitibus expiâsse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto et erecto animo ad cædem Ilergetum ire: non enim eos, neque natos in eâdem terrâ, nec ullâ secum societate junctos esse: eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitiæ, ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italiâ advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis (Hercule!) sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum: quippe illic et ducem Carthaginiensem, et, quantumcumque, Punicum præsidium esse: hîc latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, et rapienda pecora, aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse: magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provinciâ decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provinciâ, simul virtute tantâ et felicitate perdomitâ, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse), quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas."

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet; profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat: in eam vallem Scipio cum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit: a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium eum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos prædâ occupatos, incurrêre. Primo missilibus territavêre: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque ex adverso tantum illati obvios obtrivêre, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt: majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio barbaris est, quam imminuti animi: itaque, ne perculsi viderentur, primâ luce postero die in aciem processêre. Non capiebat omnes copias angusta (sicut ante dictum est) vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri

pugnam. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum: neque ante circumductos sensêre, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepêre. Ita duo prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus, per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiduciâ equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capessendam, steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. Inter eos et reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum, capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo prœlio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, et ad fugam capessendam facili, foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis rebus expertâ fide et clementiâ Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui, advolutus genibus, "fatalem rabiem temporis ejus" accusat, "cum, velut contagione quâdam pestiferâ, non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum; aut servati bis uni debitam vitam pro

eo in perpetuum devoveant. Antea in causâ suâ fiduciam sibi fuisse, nondum expertâ clementiâ ejus: nunc, contra, nullam in causâ, omnem in misericordiâ victoris, spem positam habere." Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungeretur amicitiâ, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, "illos quidem merito perisse ipsorum maleficio," ait: "victuros suo atque populi Romani beneficio. Cæterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse; se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos mallent." Ita dimissus Mandonius; pecuniâ tantummodo imperatâ, ex quâ stipendium militi præstari posset: ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissâ aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextrâ fidem sancire. Ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insulâ, penuriamque omnium rerum et facere cæteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidiâ, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a

Scipione jubet. Remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex famâ rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam: cæterum major præsentis veneratio cepit; et, præterquam quod suâpte naturâ multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, gratias de fratris filio remisso agit. "Ex eo tempore," affirmat, "eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispaniâ, alienâ atque ignotâ terrâ, potuisse: in quâ autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eumdem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Carthaginem esse." Lætus eum Scipio vidit audivitque; cum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide datâ acceptâque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa, permissu Romanorum, ne sine causâ trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros, Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispaniâ rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis, animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductâ ibi Gallorum ac Ligurum quantâ maximâ posset juventute, conjungeret se Hannibali; neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortunâ cœptum, sineret. Ad eam rem et a

Carthagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Cum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Novâ expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. Ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, quâ capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit; nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Cæterum nuntii ex agris trepidi simul populationem, agrestiumque fugam et hostium adventum, attulerant; et visa interdiu classis erat, nec sine causâ electam ante urbem stationem apparebat: itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore quam vi, subierunt, patefactâ repente portâ, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multâ cæde persequuntur: nec, nisi naves litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnæ aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt: multique adnantes navibus, incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines cæsi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, cum Gades repetîsset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsâ, mittendis legatis, querendoque quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves

militibus, ad colloquium suffetes eorum (qui summus Pœnis est magistratus) cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bonâ cum pace accepta est; nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data: quorum fiduciâ Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares insulæ, major altera atque opulentior armis virisque: et portum habet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum auctumni erat) credebat: cæterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur: nec quisquam alterius gentis unus tantum eâ arte, quantum, inter alios, omnes Baleares excellunt: itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud æque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani orâ discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Hæc in Hispaniâ P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provinciâ traditâ, decem navibus Romam rediit: et, senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispaniâ gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicâsset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset: "adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus, in Hispaniam îsse: neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse." Ob has

rebus gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphâsse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. Collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Cæterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentiâ, proditum memoriæ est. Convenerant undique, non suffragandi modo, sed etiam spectandi causâ P. Scipionis: concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bubus votis in Hispaniâ Jovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finîsset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hispaniâ omni Pœnos expulisset, sic Italiâ pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italiâ foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita: creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collegâ, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italiâ retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ: urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus: ibi, referente P. Scipione, senatûsconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispaniâ vovisset, ex eâ pecuniâ, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum

introduxit. Ex eis maximus natu: " Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum Carthaginiensem adduxeritis. Cum in Italiâ tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Cum jam prope esset, ut optabilem ex miserrimâ fortunam haberemus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum exscidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos, veterrimis hostibus, qui prioris quoque exscidii causa nobis fuerant, exstingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salutemque nostram: qui, cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispaniâ urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit: postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut, illâ gente incolumi, stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. De-

letam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal: vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispaniâ atque Italiâ gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed quâ terrarum ultimas finit Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quâtenus vallum castrorum cingit, nihil relique-ritis Pœno. Jovi Optimo Maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus: utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestrâ faciatis." Senatus legatis Saguntinis respondit, "Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate senatûs fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri: donum permittere, ut in Capitolio ponerent." Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde cæteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quâtenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republicâ, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

XL. Cum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines famâ ferrent, et ipse, nullâ jam modicâ gloriâ contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, dicèret se

consulem declaratum esse; neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquâquam primoribus Patrum cum placeret, cæterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, "Scio," inquit, "multis vestrûm videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui, tamquam de integrâ re, de Africâ provinciâ sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. Deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transactâ simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab istâ festinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent, dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora: alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A quâ suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; ætas saltem liberet: quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quam verbis, assequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, suâ mox con-

fessione me sibi præferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi, jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. Cum eâ gloriâ, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. "Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, cum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam: quamquam, si aut bellum nullum in Italiâ, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur; qui te in Italiâ retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Cum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italiâ expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italiâ expulisse Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam quam speratam gloriam amplecteris, Hispaniâ potius, quam Italiâ, bello liberatâ gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut, cum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et naturâ prius est, tua eum defenderis, aliena

ire oppugnatum. Pax ante in Italiâ, quam bellum in Africâ sit: et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hîc victo, illic Carthaginem expugna: si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior cum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quod et in Italiâ et in Africâ duos diversos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est; quid? periculi, tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italiâ, P. Scipio bellum in Africâ geret. Quid, si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad Urbem pergat? tum demum te consulem ex Africâ, sicut Q. Fulvium a Capuâ, arcessemus? Quid, quod in Africâ quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terrâ marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili juvene, magnâ classe in Siciliam transmissâ, unâ navali pugnâ florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. "Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista, et M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti:

expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores, ferociores et calamitate ipsâ: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, cæterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus quâlibet arte belli par: oppugnata per summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cætera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quâcumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, cum operæ pretium sit, cum mercede magnâ fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Carthaginienses, malunt potentes in Africâ esse: Carthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter sese et omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam: velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras et focos, defendent; cum euntes in prœlium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi occursabunt. Quid, porro, si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, cum tuo exercitûsque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro no-

vum exercitum in Italiam aut ex Africâ miserint; aut Magonem, quem, a Balearibus classe transmissâ, jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tuâ, non reipublicæ solum, causâ, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani imperio evenêre, tuo consilio assignare; adversa casibus incertis belli et fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse; quippe qui præ te feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hîc, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africâ solus, an hîc, tuo collegæque tui exercitu conjuncto? Ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot prœliis et tam diuturnâ et gravi militiâ fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provinciâ rediit: tu, cum Hannibal in Italiâ sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse; sicut cum, provinciâ et exercitu relicto,

sine lege, sine senatûs-consulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam Urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant."

XLIII. Cum oratione ad tempus paratâ Fabius, tum auctoritate et inveteratâ prudentiæ famâ, magnam partem senatûs, et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: "Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententiâ suâ posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur; et non ab eo, qui, quia super cæteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. Sic senem se perfunctum honoribus, et me infra ætatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed, (bonâ veniâ tuâ dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem: id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ, et pene omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditu-

rus, si in Africam trajicerem; ut meam quoque, non solum reipublicæ et exercitûs, vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente cura de me exorta? cum pater patruusque meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, cum amissæ Hispaniæ, cum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset, cum mihi quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africâ calamitas accepta est, quam tunc in Hispaniâ erat? An majores nunc sunt exercitus in Africâ, duces plures melioresque, quam tunc in Hispaniâ fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Carthaginiensi hoste in Hispaniâ, quam in Africâ, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam (Hercule!) quam, si victor ex Africâ redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei causâ, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam; negat ullos patere portus: M. Atilium captum in Africâ commemorat; tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Carthaginienses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris. Si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret; quî ego minus in Africam, Regulo capto,

quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse; cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eamdem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers?

XLIV. "Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus præsentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. Plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italiâ populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quidquam in Africâ Carthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hîc modo nihil moræ sit, unâ et trajecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Carthaginem. Lætiores et frequentiores ex Africâ exspectate nuntios, quam ex Hispaniâ accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges; quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidiâ sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum

aperiet: et id est viri et ducis, non deesse fortunæ præbenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In suâ terrâ cogam pugnare eum, et Carthago præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africâ, dum castra ad Carthaginem promoveo, respublica hîc detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor totâ Italiâ volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et pæne fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare; qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si (Hercule!) nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: et priore Punico bello, tum cum de Siciliâ certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam; nunc, cum de Italiâ certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, cæteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, et bellum quod instat, et provincias de quibus agitur, dixisse satis est: illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispaniâ elevavit, sic et ego contra gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere, velim. Neu-

trum faciam, Patres conscripti: et, si ullâ aliâ re, modestiâ certe, et temperando linguæ, adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus eâ opinione, quam vestrâ sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem."

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum: itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, "permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?" Cum Scipio respondisset, se, quod e re publicâ esset, facturum; tum Fulvius, "Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi; quippe cum præ te feras, tentare magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo," inquit, "ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis." Inde altercatio orta, cum consul negaret, æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, "Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de eâ re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de eâ re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus." Consul diem ad colloquendum cum collegâ petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e re publicâ esse censeret, trajiceret: alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus,

quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset: et cæteris, præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magnâ frequentiâ et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex prædâ Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentûm pondo, et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, cum, ut delectum haberet, neque impetrâsset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani [interamenta] navium et frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modiûm, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, et frumenti magnum numerum: abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, et præter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, cum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ (viginti quinqueremes, decem quadriremes) cum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die qua-

dragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat: Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset, (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a Fossâ Græcâ ad mare versam, vendere quæstores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset; indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatûs-consulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eâdem æstate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Balearium insulâ, ubi hibernârat, juventute lectâ in classem impositâ, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum eâ tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino prædâ depositâ, et decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, compositâ, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea, literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra,

Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruriâ volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e re publicâ censeret esse, urbanas legiones, imperio cui videretur dato, ex Urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque; nisi quod Punicum exercitum, super morbum, etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

EPITOME LIBRI UNDETRICESIMI.

Ex Siciliâ C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit, et mandata Masinissæ Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispaniâ finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus; Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Galliâ et Liguribus erat, ex Africâ et militum ampla manus missa, et pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa Mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, "pelli Italiâ alienigenam hostem posse, si Mater Idæa deportata Romam esset." Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem Matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, ejus, qui in Hispaniâ perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum jubebat, "ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque." Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentiâ Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Siciliâ erat, in Urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent an ea vera essent, purgatus infamiâ Scipio in Africam trajecit, senatûs permissu. Syphax, acceptâ in matrimonium filiâ Hasdrubalis Gisgonis, amicitiæ, quam cum Scipione

ipse junxerat, renuntiavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispaniâ militat, amisso patre Galâ, de regno exciderat: quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit; et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum amplâ manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bonâ fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod et innocentem se damnâssent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER UNDETRICESIMUS.

I. Scipio, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere et fortunâ trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, quâ equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terrâ, marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum, ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt: tum Scipio, "renuntiari sibi," dixit, "quosdam equites Siculorum, tamquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent: cum bonâ veniâ se auditurum." Ubi ex his unus ausus est dicere, "se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;" tum Scipio ei, "Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulâsti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cætera instrumenta militiæ tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque." Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc

modo exauctoratum equitem cum gratiâ imperatoris cæteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publicâ impensâ. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque prœliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant; quos cum optimâ disciplinâ institutos credebat, tum etiam ab longâ Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum: nihil enim parvum, sed Carthaginis jam exscidia, agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italiâ advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materiâ raptim factæ erant, ut in siceo hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res a quibusdam Italici generis, eâdem vi, quâ per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt. Eâdem æstate in Hispaniâ coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nullâ aliâ de causâ, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. Eum superesse unum ducem Romanis, cæteris ab Hannibale interfectis, rebatur: "eo nec, in Hispaniâ cæsis Scipionibus, alium, quem mitterent, habuisse: et, postquam in Italiâ gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum: præterquam quod nomina tantum ducum in Hispaniâ Romani

haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse: nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis; nec invicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque." Hæc aliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos: itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum, in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenêre. Trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis: dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romanâ equitatu, prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendêre. Medii Ausetani erant: cornua, dextrum Ilergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant; quâ equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hos-

tium acie vias permittere equos jubeat: ipse, cœptâ parum prospere pedestri pugnâ, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit: indicat tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procellâ equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbârunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauserunt. Itaque, omissâ pugnâ equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur. Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedes degressis, ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. Tandem, postquam ii, qui circa regem, seminecèm restantem, deinde pilo terræ affixum, pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos, ad arma tradenda deditionemque faciendam, censuerunt. Quibus, culpam in auctore

belli Indibilem, cæterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus sese, responsum est: "In deditionem ita accipi eos, si Mandonium cæterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos." Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium. Ibi Mandonius cæterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce primâ ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevêre, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant: itaque primo terror pavorque, dein mœstitia animos incessit: "tantum fortunam mutâsse, ut, qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africæ populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequâquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infidâ. Jam reges, Syphacem post col-

loquium cum Scipione alienatum; Masinissam apertâ defectione infestissimum hostem: nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Galliâ movere tumultûs quidquam, nec conjungere sese Hannibali; et Hannibalem ipsum jam et famâ senescere, et viribus."

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves, ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuntius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc in Siciliâ esse. Ita respiratum; mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis causâ, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masinissa, famâ Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is "segniter rem agi ab Scipione" questus, "quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum hærere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincerâ fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum

haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africâ esse: classem credere profectam a Carthagine, cum quâ, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen."

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissâ, Lælius postero die naves prædâ onustas ab Hippone solvit; revectusque in Siciliam, mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit: et "missum se ad eos vindicandos in libertatem," ait, "et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Galliâ, alterum in Etruriâ esse: satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum: multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur." Galli, "summam ad id suam voluntatem esse," dicere: "sed, cum una castra Romana intra fines, altera in finitimâ terrâ Etruriâ prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem, et capessere pro parte bellum, æquum esse." Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere: commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum

volonum ex Etruriâ in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius Urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eâdem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africâ C. Lælii, et Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium terrâ cernentibus totâ classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minimâ re affulsit. Latrociniis magis quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punicâ, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quâdam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuêre, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversâ factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, cum cætera percontantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redemti ac remissi forent, arcem se iis tradituros: ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendæ rei composuissent, signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique

ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, mediâ ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedêre proditoribus arcis: qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu, sopitos, impetus est factus: quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Jamque ad arma pro se quisque vocabat: "hostes in arce esse, et cædi vigiles:" oppressique forent Romani, nequâquam numero pares, ni clamor, ab iis qui extra arcem erant sublatus, incertum, unde accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque, velut plenâ jam hostium arce, territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt, haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præsidio præerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbiâ atque avaritiâ Pœnorum, ad Romanos inclinâsset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messanâ, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, cum primum æstu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a [Butroto] amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio præmisso, ut sui luce primâ summâ vi prœlium cum Romanis ac Locren-

sibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur; ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turbâ locum arctum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum conjectis, cum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum quâ maxime parte aggrederetur. Progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messanâ Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna: et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros; cum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefactâ portâ erumpunt Romani. Ad ducentos improvidos cum invasissent, occidunt: cæteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuntioque misso ad eos qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. "Publice nec dare nec eripere se quidquam Locrensibus," dixit: "Romam mitterent legatos; quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Ro-

manis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint." Ipse, Q. Pleminio legato, præsidioque quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope lubenti possent: verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritiâ superaverunt, ut non armis, sed vitiis, videretur certari. Nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri; præterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo, sicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis eâ violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo, Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit: cui cum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites cum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra

in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus irâ domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoriâ, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt: et, cum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, cum causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxâ liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius, impotens iræ, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se jussit; laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum pœnâ, insepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit: et, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab irâ multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, cum P. Licinii consulis literæ Romam allatæ, "se exercitumque suum gravi morbo affectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium

Metellum dictatorem comitiorum causâ dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, e re publicâ esse. Nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, cum Hannibal jam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur." Ea consuli a Patribus facienda, ut e re publicâ fideque suâ duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. "Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italiâ vincique posse, si Mater Idæa a Pessinunte Romam advecta foret." Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque, quo maturius fatis, omnibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

XI. Nullasdum in Asiâ civitates socias habebat populus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græciâ quondam, hauddum ullo fœdere sociatâ, valetudinis populi causâ arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, cœptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani causâ, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græciâ gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilicium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas conciliandæ majestas nomini Romano

esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos cum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, "Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent: cum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet." Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit; sacrumque iis lapidem, quam Matrem Deûm esse incolæ dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, Deam apportari: quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum causâ dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Galliâ ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græciâ erant: itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem: quod nisi omni vi perficere maturâsset, bellantem eum cum

Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace factâ, nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse; Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res; Dimallumque oppugnari. Eo se verterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod, sine auctoritate suâ, adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Ætoliam, et ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit: quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentatâ prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misêre; satis confidere, conventuram eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aëropo, et Dardâ, et Philippo, Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et

Dimallum, et Bargulum, et Eugenium, Romanorum essent; Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrâsset, Macedoni accederet. In eas conditiones cum pax conveniret, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, IliensES, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet: jusserunatque omnes tribus; quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace factâ, ad consulatum Romam decessit.

XIII. Publio Sempronio, M. Cornelio consulibus, (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum eâ classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provinciâ cum imperio morari consuli e re publicâ visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Siciliâ Cannensis exercitûs duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L.

Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in cæterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne præsciscerent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africâ eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur: "duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam: Tarracinæ portam, Anagniæ et portam et multis locis murum de cœlo tactum: in æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum." Eorum procurandorum causâ diem unum supplicatio fuit: et novemdiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de Matre Idæâ accipiendâ, quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, actutum in Italiâ fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispaniâ ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in totâ civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicârint, sicut proditum a proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam

navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepêre; cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusâ civitate obviam, thuribulis ante januas positis, quâ præferebatur, atque accensa thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in sedem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulêre Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit: populus frequens dona Deæ in Palatium tulit; lectisterniumque et ludi fuêre, Megalesia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; "tempus esse," a quibusdam senatoribus subjectum est, "quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati." Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: "colonias Latinas duodecim, quæ, Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus, abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris et beneficii causâ, habere; cum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent." Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est: itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, "ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardeâ, Calibus, Albâ, Carseolis, Sorâ, Suessâ, Setiâ, Circeis, Narniâ, Interamnâ, (eæ namque coloniæ in eâ causâ erant) Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italiâ essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, et equites centenos viccnos; si quæ eum numerum equitum explere non posset, pro equite

uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent: stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formulâ ab Romanis censoribus datâ: dari autem placere eamdem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent." Ex hoc senatûs-consulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules cum militem stipendiumque imperâssent, alii aliis magis recusare ac reclamare: negare "tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formulâ imperetur, enisuros:" orare atque obsecrare, "ut sibi senatum adire ac deprecari liceret: nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere." Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratûs ire domos ad delectus habendos: nisi summâ militum, quæ imperata esset, Romam adductâ, neminem iis senatum daturum. Ita præcisâ spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est; qui, "privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse" dixit: "nec mirari quemquam debere, in publicâ obligatâ fide suam præcipuam curam esse: nam, præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario, nec plebe ad tributum suffi-

ciente." Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, "ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent." Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt: nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia, iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus, "Locrenses se" dixerunt "esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas, potestatem facerent."

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: "Scio, quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram: quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostrâ; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratiâ; unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, cum præsidium Punicum in arce nostrâ haberemus, multa fœda et indigna, et a præfecto præsidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque

passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bonâ veniâ, quæso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc cum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Cum a Carthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: cum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, præter figuram et speciem; nêque Romani civis, præter habitum, vestitumque, et sonum Latinæ linguæ. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Siciliâ dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientiâ nostrâ expleremus: nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut

illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus: communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem, expertem injuriæ esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, cum hostes bello urbem cepêre, an cum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, et cum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et conjuges, edidit.

XVIII. "Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quantâ cærimoniâ non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui cum, ex Siciliâ rediens, Locros classe prætveheretur, inter alia fœda, quæ, propter fidem erga vos, in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecuniâ in naves impositâ, ipse terrâ est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissimâ tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectæ sunt. Quâ tantâ clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. Nec tamen illi unquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italiâ, ignobili atque inhonestâ morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hæc cum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille

alia, quæ non augendæ religionis causâ, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefandâ prædâ se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros: quibus, per, vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italiâ neque in Africâ quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publicâ clade luant. Quamquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis collatis concucurrerunt: dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt: præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At (Hercule!) milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt: noctu audita ex delubro vox est, 'abstinerent manus: Deam sua templa defensuram.' Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt: ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, cum subito collapsa

ruinâ sunt. Sed et nunc, et sæpe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit: nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indictâ causâ, credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

XIX. Hæc cum ab legatis dicta essent, quæsîssetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, "missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse; et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse; cum, inter eum et tribunos cognitâ causâ, tribunos in vincula conjecerit; legatum æque sontem, aut magis etiam, in eâ potestate reliquerit." Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari: ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. "Sic et in Hispaniâ plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum: externo et regio more et indulgere licentiæ militum, et sævire in eos." Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit: "Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari: P. Scipionem, quod de provinciâ decessisset injussu senatûs, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum; Lo-

crensibus coram senatum respondere, Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci." Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuêre. Præter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem, cultus jactabatur: "cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palæstræque operam dare: æque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoriâ: exercitum omnem licentiâ corruptum, qualis Sucrone in Hispaniâ fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum."

XX. Hæc quamquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia; qui, de cæteris Maximo assensus, de Scipionis causâ dissensit. "Quî enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, receptâ ab hostibus Hispaniâ, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italiâ detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indictâ causâ prope damnatum, ex provinciâ revocari? cum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia,

aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et duos tribunos plebei, atque ædilem: cum eo consilio prætorem cognoscere: si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provinciâ decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur; tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem; legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret." Hoc facto senatûs-consulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Siciliâ prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Cæterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, con-

ficerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique, Locros profecti, primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuêre: omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum eâ quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt: tum vocatos ad concionem milites prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, "Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognôsset, prehenderet; si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine morâ Locrensibus restitui: non levi defuncturum pœnâ, qui non restituisset." Locrensium deinde concionem habuit, atque, "iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere," dixit. "Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum." Locrenses prætori legatisque, et senatui ac populo Romano gratias egêre: "se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse: pro certo se habere, neque jussu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Naturâ insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant." Et prætori et consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt,

ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidiâ imperatoris, solutâque militiæ disciplinâ, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit: exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terrâ marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio, posse: juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum apparatum, nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quique in eâdem causâ erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi: ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt: postea, cum sæpius producerentur, jam senescente invidiâ, molliebantur iræ: et ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio Rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatûs-consulto. De Scipione nusquam,

nisi in senatu, actum: ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Siciliâ essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, cum, speculis per promontoria omnia positis, percontantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiduciâ trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, cum ex Hispaniâ forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum, (jam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, datâ ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando affirmatur. Cæterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent; dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, "Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi junctum.

Optare primum, ut procul ab Africâ, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africâ Scipio, et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terrâ Africâ, in quâ et ipse sit genitus, et pro patriâ conjugis suæ, proque parente ac penatibus, dimicare."

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africâ gerendarum magnâque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, "Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat." Cæterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, suâ sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, "Non ultra esse cunctandum," ait. "Instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur: nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traductâ, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret,

Deis bene juvantibus, in Africam trajicere." Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones, et quantum militum numerum in Africam trajiceret: item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Siciliâ erat, cum Lilybæum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia; præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce, credebant, navatâ reipublicæ operâ, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum adspernabatur; ut qui neque ad Cannas ignaviâ eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones: eas se trajecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italiâ adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidiâ rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio: quidam non adjecêre numerum: inter quos me ipse in re dubiâ poni malim. Cœlius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo

mortalium aut in Italiâ aut in Siciliâ relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit: nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatûs imponendi M. Pomponio prætori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent: cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum, totidem rostratas, et C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoriâ nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copiâ rerum est regio, et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi; et postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ e Siciliâ atque ipso illo portu profectæ erant. Cæterum non eo bello solum, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit: quamquam, si magnitudine classis æstimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant; et prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum

trajiciebat: nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italiâ bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suâpte fortunâ quâdam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod, ad Hannibalem detrahendum ex Italiâ, transferendumque et finiendum in Africâ bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Siciliâ; quæ et ad prosequendum Scipionem officii causâ convenerant, et prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant: ad hoc, legiones, quæ in Siciliâ relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terrâ, sed terra etiam omnis circa referta turbâ spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e prætoriâ nave, silentio per præconem facto, "Divi Divæque," inquit, "maria terrasque qui colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terrâ, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent; eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, prædâ onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis; quæque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis." Secundum eas preces cruda exta victimæ, uti mos est, in mare porricit, tubâque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehe-

menti satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt; et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus: noctem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram cernebant: haud ita multo post gubernator Scipioni ait, "non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere: si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem." Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur: cæterum nebula, sub idem ferme tempus quo pridie, exorta, conspectum terræ ademit, et ventus premente nebulâ cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit: itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecêre. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebulâ disjectâ, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percontatus, cum Pulchri promontorium id vocari audisset, "Placet omen," inquit: "huc dirigite naves." Eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cœlius unus, præterquam quod non mersas fluctibus naves, cæteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africâ classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum, exponit; et, prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes: neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim

compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthaginis, prope ut captæ, tumultus fuit: nam, post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat: eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et (Hercule!) neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, famâ, divitiis, regiâ tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum pulsumque in Hispaniâ meminerant; nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum; portæque raptim clausæ, et armati in muris, vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt: jam enim Scipio, classe Uticam missâ, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat prædatum.

XXIX. Ii cum Carthaginiensi equitatu prœlium cum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit: ubi præter cætera, quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen Re-

manis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ; quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu, tradunt venisse. Cæterum cum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam variâ fortunâ usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispaniâ pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Œsalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit: haud multo post, Œsalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Cæterum cum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio variâ fortunâ cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidiâ regum, magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno, coëgit. In eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit; gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit: regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Œsalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, auditâ morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispaniâ in Mauritaniam (Bocchar eâ tempestate rex Maurorum erat) trajicit: ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuntio ad paternos

suosque amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum quâ tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen cum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit: pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas: affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat: nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post cædem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant: quibuscum Masinissa, nequâquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit: vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus, cum tutore et exiguâ Masæsylorum manu, in Carthaginiensem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Œsalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industriâ agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat: qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen an Masinissam regnum Massylorum esset, "falli eum magnopere," ait, "si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Œsalcem, credat. Multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe eum in Hispaniâ raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum." Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Galâ non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris sui, castra locet: "Si quis arceat, (id quod maxime opus sit) acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum: aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequâquam pares futuros armis." His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit: familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cætera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam ven-

victoriam haud dubiam Syphaci dedit; et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque cæteri pedites equitesque cæsi aut capti: ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipatâ convenirent fugâ. Ipse, quâ intenderat, inter media tela hostium evasit: duæ turmæ hæsêre: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coëgit: ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi, cum conscientiâ egregiâ sæpe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis, fortunæ conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, alâ equitum cum præfecto amissâ, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequâquam satis validus, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret: nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africâ est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram

nomine urbem occupavit, quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, "Æstiva sub tectis equitatus!" inquit: "sint vel plures, dum talem ducem habeant:" eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet: ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi, sine ordine, sine signis, omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti portâ effusi æquaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus prœlio cum adesset, sustineri ultra nequiêre. Non tamen effusâ fugâ Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudêre; et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt: cæteros, ducis præcipue territos cæde, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt aut occiderant. Inter eos, satis

constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte quo hæc gesta sunt die, naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu redière; velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt; veriti (credo) ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat; et, firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cætero exercitu profectus, non agris modo, quâcumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit; eam deinde, si cepisset, sedem ad cætera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, quâ ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Siciliâ missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industriâ inclusis, fiebant. Uticensibus tantâ undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissimâ conquisitione cum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit; confestim-

que motis ab Carthagine castris, haud procul Uticâ munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto: et (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplectitur: jugo medio legionum castris impositis, litus ad Septemtrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant; Meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africâ usque ad extremum auctumni gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Siciliâ atque Italiâ advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardiniâ ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex eâ provinciâ comparari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res: mille ducentæ togæ brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Æstate eâ, quâ hæc in Africâ gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. Agminibus magis, quam acie, pugnatum est: Romani pulsi; et tumultu verius quam pugnâ, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi: cæterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. Ita duo duces, duo exercitus, ad Hannibalem redierunt: nec mora dimicandi facta est: cum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis

locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ eadem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso prœlio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in alterâ parte Italiæ, non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatûsconsulto minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo præsentes erant condemnati; postea, conscientiâ sibimet ipsi exsilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus: notati septem; nemo tamen, qui sellâ curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summâ fide exegerunt: viam e Foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salariâ annonâ statuerunt. Sextante sal et Romæ et per totam Italiam erat: Romæ pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio, præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum operâ damnatus erat, credebant: inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Cetera cum iis ducenta decem quatuor

millia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt; ut, quantum numero militum, quantum pecuniâ valerent, in publicis tabulis monimenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. Cum ad tribum Polliam ventum est, in quâ M. Livii nomen erat, et præco cunctaretur citare ipsum censorem; "Cita," inquit Nero, "M. Livium:" et, sive ex residuâ et vetere simultate, sive intempestivâ jactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. Item M. Livius, cum ad tribum Arniensem et nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum causâ; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincerâ fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius, cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ cum in leges jurâsset C. Claudius, et in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, et, præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnâsset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, ærarios reliquit; quod et innocentem se condemnâssent, et condemnatum consulem et censorem fecissent; neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis, ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium ærarium fore: quod si exemplum haberet bis eumdem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiæ populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidiâ censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius,

tribunus plebis, diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

XXXVIII. Eâdem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta; Consentia et Pandosia, et ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, cum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruriâ, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita: creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, cum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum causâ.

EPITOME LIBRI TRICESIMI.

In Africâ Scipio Carthaginienses et eumdem Syphacem Numidarum regem, Hasdrubalemque, pluribus prœliis vicit, adjuvante Masinissâ; binaque hostium castra expugnavit; in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumta sunt. Syphacem per C. Lælium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit: castigatus a Scipione, venenum ei misit; quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italiâ revocarent: isque, anno decimosexto Italiâ decedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: et, cum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu suâ detraxit: excusatâ deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissæ regnum restitutum est. Reversus in Urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aurâ ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ a se nomine gentis nobilitatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER TRICESIMUS.

I. Cn. Servilius Cæpio et C. Servilius Geminus consules (sextus decimus is annus belli Punici erat) cum de republicâ belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet: P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus, ad cætera, quibus nemo eâ tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a naturâ fortunâque bonis. Nobilis idem ac dives erat: formâ viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum, suadendi ac dissuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provinciâ, idem in Etruriâ ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus; ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum

cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quintilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum, a Magone Pœno dirutum, exædificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africâ foret, prorogatum imperium est; decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta: et, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africâ trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: cæteræ in Siciliâ veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italiâ advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram, Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est: tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ, cum exercitibus imperioque, veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis, res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab Urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi

non lacerâsse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosêre. Circa Capuam, omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui lineâ amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput jecinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata: editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti: omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardiniâ tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Siciliâ quoque et Hispaniâ vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Siciliâ, et omne genus commeatûs, eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat: castra in conspectu Hasdrubalis erant. Carthaginienses deduxerânt naves: classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc, ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte jam satias amoris in uxore ex multâ copiâ cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africâ, Pœni Italiâ excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuntios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit: postea, ut causa probabilis suis com-

meandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Carthaginiensium, congestâ temere ex agris materiâ exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis, storeâque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque, habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, alius aliâ, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, quâ Pœni, quâ Numidæ haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque; nocte an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industriâ, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Cum sæpius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret; legati Romani, "vetitos se reverti ad imperatorem," aiunt, "nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri." Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio, ad comparanda ea quæ in rem erant, tempus habuit: et, ex mentione ac spe pacis, negligentia (ut fit) apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam

præbuêre: ac nuntio regis, cum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, "Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renuntiaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse." Ita tollit inducias, ut liberâ fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum, ad capiendum, quem antea tenuerat tumulum super Uticam, mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua, relicta cum levi præsidio, fieret.

V. His præparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quæ comperta afferrent, Masinissâque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, prætorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta: ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: mediâ nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas, attribuit; et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Lælium ac Masinissam, seductos obtestatur, ut, "quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentiâ expleant curâque. Se Hasdrubalem Punicaque castra aggressurum: cæterum, non ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset." Neque ea res morata diu est: nam, ut proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: cæterum, for-

tuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidêre hostes, maxime Numidas, ab Masinissâ, notitiâ regiorum castrorum, ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in præcipiti fugâ, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu, cum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi suâ sponte incendium ortum: et clamor inter cædem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturnâ esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quâ cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœdâ primum fugâ, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade unâ deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flammâ ferroque absumti; magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fugâ, cum paucis, Afrorum

urbem proximam petierat; eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant: metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem, patentibus portis, Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque: ea præda, et quæ castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax, octo millium ferme inde spatio, loco communito consedit. Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur: quo tantus primo terror est allatus, ut, omissâ Uticâ, Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat; altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat; tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, et ad Syphacem legati missi, summâ ope et ipsum reparantem bellum; cum uxor, non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordiâ valuisset, plena lacrymarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrâssent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispaniâ, egregiæ juventutis, sibi occurrisse; et Hasdrubalem prope diem affore cum manu haudquâquam contemnendâ. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem juventutem affirmat exciturum ex regno: "scire incendio, non

prœlio, cladem acceptam: eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur." Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt: is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terrâ marique relictis, ipse cum robore exercitûs ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus invicem, nihil dictu satis dignum fecerunt: quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepêre. Ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, et Numidæ et Carthaginienses pulsi: nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cætera victoriâ terribilem, sustinuêre. Nudata utrimque cornibus Celtiberûm acies stabat; quod nec in fugâ salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente suâ, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Sy-

phax et Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius quam pugnâ, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit: ipse, cum robore exercitûs, urbes circa, quæ omnes Carthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Carthagini quidem erat ingens terror; et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur; et pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum: pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam, incaute agentem; forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, oppressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent: quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte aliquâ levari Uticæ obsidionem; Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium quam Hannibalem, neque exercitum alium quam Hannibalis, superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante Fortunâ, agebantur: et, in quo quisque cessâsset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliâque prædâ in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fugâ custodum Tuneta: abest ab Carthagine quindecim millia ferme passuum, locus, cum operibus, tum suâpte naturâ tutus, et qui et ab Carthagine conspici, et præbere ipse prospectum, cum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, cum maxime vallum Romani jacerent,

conspecta classis hostium est, Uticam Carthagine petens. Igitur, omisso opere, pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta: ne naves, in terram et obsidionem versæ, ac minime navali prœlio aptæ, opprimerentur: quî enim restitissent agili et nautico instrumento aptæ et armatæ classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versæ, aut ita appulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, quâ procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum, maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturâssent, omnia permixta túrbâ trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulêre: postero die sub ortum solis instruxêre ab alto naves, velut ad justum prœlium navale, et tamquam exituris contra Romanis. Cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in su-

periorem locum mittebant: gravior, ac pondere ipso libratior, superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos cum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, [seriem aliam] simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt: major quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrymas unum quantumcumque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies, cum Lælius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum concessêre. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut, subjectæ oculis, regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat,

distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, cæterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis submoti recurrere ad suos: inde excursiones invicem fieri, et, cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes, aut pulsis ira, aggregat suos. Ita tum a paucis prœlio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit: ac, dum sincerum equestre prœlium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos; deinde stare ac prope turbari novo genere pugnæ; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant: tum vero Masæsyli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror, valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur, capiturque; et vivus, lætum ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum fuerat: non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, impetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, "Sibi quidem," dicere, "nihil esse in præsentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis

quam adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse." Assentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium jussit: sed apud ignaros regis casûs, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta; et partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit: et, cum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, cum armis, tum cætero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: "Omnia quidem ut posses in nobis, Dii dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem attingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in quâ paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captivâ statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuissem, tamen Numidæ, atque in eâdem mecum Africâ geniti, quam alienigenæ et externi, fidem experiri mallem. Quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nullâ aliâ re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque." Forma erat insignis, et

florentissima ætas: itaque cum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, datâ dexterâ in id quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret: quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam, cum Syphace et cæteris captivis, detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit: victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et captivis, cæteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissâ, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, cum esset nuntiatum, omnis, velut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo, addebat: "illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relictâ provinciâ Hispaniâ exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis

immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus famâ mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur." His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem cum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata, tum recordatio hospitii dextræque datæ, et fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt in alloquendo victore: nam cum Scipio, "quid sibi voluisset," quæreret, "qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset;" tum ille, "peccâsse quidem sese atque insanîsse," fatebatur; "sed non tum demum, cum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanîsse, tunc hospitia privata et publica fœdera omnia ex animo ejecisse, cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâsse suam: illam furiam pestemque omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienâsse: nec conquiêsse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eamdem pestem ac furiam transîsse videat: neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam juventâ incautiorem: certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse."

XIV. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, cum dixisset; non mediocri curâ Scipionis animum pepulit: et fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet,

et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. Eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispaniâ juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos cum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti prætorio celebrâsset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: "Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio in Hispaniâ ad jungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africâ te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sim, quâ ego æque, atque temperantiâ et continentiâ libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. Qui eas suâ temperantiâ frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et memini: cætera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est: et regem, conjugemque ejus, etiamsi non civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatûs populique Romani de eâ judicium atque arbitrium esse, quæ regem nobis socium alienâsse, atque in arma egisse præcipitem, dicatur. Vince animum: cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpâ, quam causa culpæ est, corrumpas."

XV. Masinissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lacrymæ etiam obortæ: et, cum "se

quidem in potestate futurum imperatoris" dixisset, orâssetque eum, "ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum," ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, cum crebro suspiritu et gemitu (quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset) aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodiâ, regio more, ad incerta fortunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nuntiare; "Masinissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, et duorum regum quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret." Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister cum ad Sophonisbam venisset, "Accipio," inquit, "nuptiale munus; neque ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem." Non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate aliâ luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aureâ coronâ, aureâ paterâ, sellâ curuli, et scipione eburneo, togâ pictâ, et palmatâ tunicâ, donat. Addit verbis honorem, "Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum

Masinissam populus Romanus ducat." Lælium deinde, et ipsum collaudatum, aureâ coronâ donat: et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Carthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prosperâ in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes (id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis): qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex eâ regione, ex quâ oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem, impotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. "Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret." Scipio, "et venisse eâ spe in Africam se," ait, "et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse: tamen, cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere: captivos, et perfugas, et fugitivos, restituant: exercitus ex Italiâ et Galliâ deducant: Hispaniâ abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam et Africam sunt, decedant:

naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm." (Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit: alibi quinque millia talentûm, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum, invenio.) "His conditionibus," inquit, "placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite; Romam ad senatum mittite legatos." Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis cum censuissent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit: quæque in Africâ gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in præsens lætitiâ, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso, et concione inde advocatâ, cum C. Lælio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregiâ victoriâ peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, uti æditui ædes sacras omnes totâ urbe aperirent; circumeundi, salutandique Deos, agendique grates, per totum diem populo potestas fieret. Postero die legatos Masinissæ in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, "quod P. Scipio prospere res in Africâ gessisset:" deinde gratias egerunt, "quod Masinissam non appellâsset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum

regnum; in quo, post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus." Dein, "quod collaudatum pro concione amplissimis decorâsset donis; quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturûm esse. Petere, ut regium nomen, cæteraque Scipionis beneficia et munera, senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodiâ essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse." Ad ea responsum legatis: "Rerum gestarum in Africâ prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit; et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissæ, ea Patres comprobare atque laudare." Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis; et equos duo phaleratos; bina equestria arma cum loricis; et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus: legatis, in singulos, dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium æris; et vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque qui ex custodiâ emissi redderentur regi: ad hoc ædes liberæ, loca, lautia, legatis decreta.

XVIII. Eâdem æstate, quâ hæc decreta Romæ, et in Africâ gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, et M. Cornelius proconsul, in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnârunt. Prætoris legiones in primâ acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summâ vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: "Lentior, ut vides, fit pugna; et induratus, præter spem resistendo, hostium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem

procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prœlium sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hîc in primâ acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte." Utram vellet prætor, muneris partem proconsule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: jussosque ascendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus; nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prœlium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et comminus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magnâ ex parte cæsa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit: quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt: in quos cum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos vidêre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. Sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ servabant: postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope exsanguem vidêre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque millia hostium eo die cæsa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu præ-

toris, pars multo maxima ex legione duodecimâ, amissi: inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Mænius: tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituendâ pugnâ cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot, perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt, jubentes primo quoque tempore in Africam trajicere: "idem et fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque îsse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant." Mago, non imperio modo senatûs periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in viâ, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superatâ Sardiniâ, ex vulnere moritur. Naves quoque aliquot Pœnorum, disjectæ in alto, a classe Romanâ, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terrâ marique, in parte Italiæ quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nullâ memorabili re in provinciâ Etruriâ et Galliâ (quoniam eo quoque processerat) gestâ, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, "ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sellâ curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis

fuisset, contra quam sanctum legibus erat." Hac rogatione perlatâ, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecêre. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait: quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italiâ ab Hannibale gestum: nam ad eum quoquè legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrymis temperans, dicitur legatorum verba audîsse. Postquam edita sunt mandata, "Jam non perplexe," inquit, "sed palam revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione atque invidiâ: neque hac deformitate reditûs mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando aliâ re non potuit, ruinâ Carthaginis oppressit." Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat ante naves: itaque, inutili militum turbâ præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur, dimissâ, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit; multis Italici generis (quia, in Africam secuturos abnuentes, concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii causâ relinquentem, magis mœstum abîsse ferunt, quam Hannibalem hostium terrâ excedentem: respexisse sæpe Italiæ litora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, "Quod non cruentum ab Cannensi victoriâ militem Romam

duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italiâ Pœnum non vidisset: se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque, et Nolam consenuisse." Hæc accusans querensque, ex diutinâ possessione Italiæ est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, allatum est: cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, et quod parum duces in retinendis iis (cum id mandatum ab senatu esset) aut animi aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitúmque inclinatâ, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecuniâ adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. [Ducentûm] et quinquaginta auri, [octingentûm] pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ; atque insuper munera data, ac naves quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, "Segnius homines bona quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, [sese meminisse] quas deinde clades, quos luctus incidisse! Visa castra hostium e muris Urbis: quæ vota singulorum universorumque fuisse! quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium, auditas, 'En unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bonâ pace florentem visuri essent?' Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant: adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint." Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Lælio legatisque Ma-

sinissæ, cum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terrâ venturos, allatum esset: revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi Urbem, hospitium in villâ publicâ, senatus ad ædem Bellonæ datus est.

XXII. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes: "Eum injussu senatûs non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum; nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vere æstimet, fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud, sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in eâ pace, quæ postremo cum consule Lûtatio facta esset, manere liceret." Cum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, "Punicâ fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent."

XXIII. Emotis deinde curiâ legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius, "C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur," censebat. "Cum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse." Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, "Cum P. Scipio, cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset, quâ mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret; nul-

lius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse." M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, "Speculatores, non legatos, venisse," arguebat: "jubendosque Italiâ excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipioniique scribendum, ne bellum remitteret." Lælius Fulviusque adjecerunt, "Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex Italiâ non revocarentur. Omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes; deinde, quamvis recentium fœderum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos." Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati, pace infectâ, ac prope sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere in Italiam reverti eum: deinde, cum prætor spreturum eum literas suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis, consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardiniâ ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu et viginti rostratarum præsidio, et ab hoste et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio, ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Siciliâ trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit. Ipse, cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit: onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab

alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant: itaque ex totâ urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto pæne senatûs populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum trajiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fugâ nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis, onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Româ legati; neque sciebatur, quæ senatûs Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Carthaginem, L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit: qui, cum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem redière. Classis Punica ad Uticam stationem habebat: ex eâ tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publicâ fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt: sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditârunt: queis deficientibus, cum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset;

concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, navis tantum jacturâ factâ, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Româ cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt: quibus Scipio, "Etsi non induciarum modo fides a Carthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani nec suis moribus indignum, in iis facturum esse," cum dixisset; legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ appropinquanti jussus e nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Hæc eo anno in Africâ gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Cæterum, exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Græciâ questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nuntiâssent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum unâ missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius: iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo Clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispaniâ missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis;

siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis et majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen quam promtior hic habitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quam "unum hominem nobis cunctando rem restituisse," sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius; in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco: ii ambo prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia eum res in Etruriâ tenuerint, quæstiones ex senatûs-consulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant: cæterum, Q. Metello maxime annitente, neque data neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africâ bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus: in eâdem provinciâ et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad Urbem senatui placuisset. Prætores, M.

Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo, prætore prioris anni, provinciam et duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit: cæteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et, ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quintio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italiâ decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. "Locum, nimirum, non periculum, mutatum: cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in suâ terrâ futurum hostem Hannibalem, quam in alienâ fuisset: nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turbâ subito collectis; sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene im-

peratore; qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum, monimentis ingentium rerum complêsset: ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientiâ, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos suâ manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal." Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, cum assuêssent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lentâ spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat; modo, cum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispaniâ, pulsos Italiâ, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal; unde, ad reficiendum ex jactatione maritimâ militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nuntiis, omnia circa Carthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest: inde præmissi speculatores cum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, quâ

vellent, circumduci jussit: percontatusque, sati'n' per commodum omnia explorâssent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, afferebant) læto animo audiit, maxime hostis fiduciâ, quæ non de nihilo profecto concepta esset, perculsus. Itaque, quamquam et ipse causa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem fœderum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum suâ sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo prœlio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Cæterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggarâ urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit: ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper, alter alterius conspectu, admiratione mutuâ prope attoniti, conticuêre. Tum Hannibal prior; "Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non

in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius quam nostris cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casûs ediderit Fortuna, ut, cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiæ, et nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italiâ solum vobis bellum, nobis in Africâ esset; sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestrâ fortunâ de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. Animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domûs decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperâsti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis:

consul creatus, cum cæteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eâdem horâ captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, quam utiles: et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem ad mœnia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus, clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro meâ deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria: hæc in tuâ, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim Fortunæ Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt: nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod datâ pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris, quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungendâ tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eâdem terrâ fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo

efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indignissimus, qui nobismet ipsi multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses, inclusi Africæ litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terrâ marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem: multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: et propter eamdem utilitatem tuebor eam, propter quam petii: et, quemadmodum, quia a me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidêre Dei, præstiti; ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat."

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. "Non me fallebat, Hannibal, adventûs tui spe Carthaginienses et præsentem induciarum fidem, et spem pacis turbâsse: neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jam pridem in nostrâ potestate sunt. Cæterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur; sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Siciliâ, neque nos de Hispaniâ fecimus bellum: et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti exscidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et Dei testes sunt; qui et illius belli

exitum secundum jus fasque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me attinet, et humanæ infirmitatis memini, et vim fortunæ reputo, et omnia, quæcumque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Cæterum, quemadmodum superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam trajecissem, te tuâ voluntate cedentem Italiâ, et, imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; sic nunc, cum prope manu consertâ restitantem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nullâ sum tibi verecundiâ obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nôsti) multæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis." Ita infectâ pace, ex colloquio ad suos cum se recepissent, frustra verba jactata renuntiant: armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, "Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago jura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros: neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum, victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset:" nam neque Romanis effugium ullum patebat in alienâ ignotâque terrâ; et Carthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens exscidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, cum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul læta,

simul tristia obversabantur. Quæ ipsis suâ sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sedecim annorum in terrâ Italiâ res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoriâ militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africâ prœlia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in eâ præ insitâ animis perfidiâ, potuissent: ad hoc, colloquium Hannibalis, in secreto habitum, ac liberum fingenti, quâ velit, flecti. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos: "Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatesque Deos." Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex senatûs-consulto, operâ utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit: vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque discursu applicantes se antesignanis, viam, quâ irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal, ad terrorem primum, elephantos (octoginta autem erant, quot nullâ unquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisque admixtis; in secundâ acie Carthaginienses Afrosque, et Macedo-

num legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam suâ voluntate, decedentem ex Italiâ secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliaribus et præsens et multiplicata merces ex prædâ ostentatur: Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur: Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur: Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut exscidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium ostentatur. Cum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab eâ parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum, intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant: resilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romanâ acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica

acies, cum pedes concurrit, nec spe nec viribus jam par: ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerendâ momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior: dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. Pugna Romana stabilis, et sua et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc major quam vis. Igitur primo impetu extemplo movêre loco hostium aciem Romani: alâ deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessêre; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensêre; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paulo ante non adjuti, et tunc exclusi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus: non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepêre; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra prœlium ejecêre, ne pavidos fugâ vulneribusque milites in certam et integram aciem miscerent. Cæterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, quâ quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt: principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media

hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiæ, et famâ rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo; quod jam equites, jam elephantos fuderat; jam, primâ acie pulsâ, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrêre. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fugâ sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidêre. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit; omnia et in prœlio, et ante aciem, priusquam excederet pugnâ, expertus; et, confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in primâ fronte; quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti, ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, cum Adrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem, sexto ac trigesimo post anno quam puer inde profectus erat, redîisset, fassus in curiâ

est, non prœlio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetrandâ, esse.

XXXVI. Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti prædâ ad mare ac naves rediit; nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatûs, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem jubet: ipse, ad suam veterem novâ Lentuli classe adjunctâ, profectus ab Uticâ portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem: qui cum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent: eo se moturum castra: ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in præsentia, quam deprimendi hostis causâ, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuntius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio. Pars exercitûs cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit: exitu quoque fugæ intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita; legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt: et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordiâ ab recenti memoriâ perfidiæ auditi sunt. In consilio quamquam justa ira omnes

ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen, cum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitæ et tam validæ urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multâ castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictæ: "Ut liberi legibus suis viverent: quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et captivos omnes, redderent Romanis, et naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. Bellum neve in Africâ, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Româ legati redîssent, præstarent. Decem millia talentûm argenti, descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse." Has conditiones legati cum domum referre jussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquietâ eâdem et imbelli; indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, arreptum Gisgonem manu suâ ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbanâ libertate, "Novem," inquit, "annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica, docuit, probe vi-

deor scire: urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis." Excusatâ imprudentiâ, de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves; neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cætera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecuniâ luere Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparatâ nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africâ non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores; quæ privata, profiteri domini jussi; pro eâ summâ pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Siciliâ Sardiniâque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vecturâ frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ, ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium, trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere; et alter consul M. Servilius ad Urbem morari, donec, quo statu res in Africâ essent, sciretur. Segniter omnia in comparandâ deducendâque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis,

censuerant. Prodigia quoque, nuntiata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri: et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, et circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, et porta, de cœlo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cætera hostiis majoribus expiata: inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa: nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, Circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Cæterum ludorum ipso die, subitâ serenitate ortâ, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in Circum est, cum decessisse inde aquam nuntiatum esset: lætitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollenni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab Urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde cum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, et ab Ilvâ Corsicam, a Corsicâ in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et sævior et infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit: ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus; et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causâ ad Urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt: itaque, cum pridie idus Martias veteres magistratu abîssent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistra-

tibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilicii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamiâ Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. Lætorius, ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicârunt, cum ludos ludorumque causâ epulum Jovi fecissent, et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatûs-consulto fecerunt.

XL. Legati ex Africâ Romani simul Carthaginiensesque cum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est: ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse supremâ Carthaginiensibus pugnâ, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti lætitiâ Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum: in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impertire. Tum patuêre, factâ gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: prætores, M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent: belli finem alterius, principium alterius, prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam

sibi Africa decreta esset, concedente collegâ, moderato viro et prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et Manius Acilius Glabrio, tribuni plebis, "rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare," aiebant. "Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africâ esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decrêsse." Multis contentionibus et in senatu et ad populum acta, res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Carthaginiensibus componi nequîsset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terrâ, rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africâ esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Siciliâ in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet.

XLI. Publio Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provinciâ Africâ prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ; P. Ælius prætor duas legiones in Siciliâ ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruriâ prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum

esse: uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispaniâ imperium esse: is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africâ esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta; ut, quas naves vellet, deligeret: P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset; quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet; reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis, res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem a Româ legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessîsse contra fœdus, et sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnâsse); partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militâssent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedoniâ, disseruit, " Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuriâ, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis

et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecuniâ missum nuper in Africam esse, Hannibali Carthaginiensibusque auxilio." De his rebus interrogati Macedones, cum perplexe responderent ipsi, [ante] responsum tulerunt, "Bellum quærere regem, et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum; et quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit; et quod hostes auxiliis et pecuniâ juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: et M. Aurelium e re publicâ facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur." Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati: quorum ætatibus dignitatibusque conspectis (nam longe primi civitatis erant), tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter cæteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republicâ transferenti: qui cum variâ oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; "Si se atque Hannonem audissent Carthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit: et (Hercule!) mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentiâ, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoriâ gaudia esse, ac plus pæne parcendo victis, quam vincendo,

imperium auxisse." Cæterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, "Ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res: nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. Iis inclusos, non terrâ, non mari, quidquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit." Cum flecti misericordiâ Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamâsse ferunt, "Per quos Deos fœdus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent?" "Per eosdem," inquit Hasdrubal, "qui tam infesti sunt fœdera violantibus."

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatûsconsulto intercessit. Tum Manius Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, "Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret: et quem eam pacem dare, quemque ex Africâ exercitus deportare juberent." De pace "uti rogâssent," omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eumdem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententiâ pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egêre Carthaginienses; petieruntque, ut sibi in Urbem introire, et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publicâ custodiâ essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, cum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere: et, cum ducentos ferme ederent, senatûs-consultum factum est, Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent; nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine

pretio eos Carthaginiensibus redderet. Feciales cum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatûs-consultum in hæc verba factum est: "Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent." Herbæ id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Româ Carthaginienses, cum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia, tradiderunt; inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit: quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quam si tum ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi; Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus: bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus: finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in morâ, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthagini cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque et fletus in curiâ esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum: cujus cum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum causa esset; "Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis," inquit, "sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse: qui tamen nequâquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque abhor-

rentes lacrymæ sunt. Tunc flêsse decuit, cum ademta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis: illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest: si foris hostem non habet, domi invenit; ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet; nec in eis quidquam acrius, quam pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, cum spolia victæ Carthagini detrahebantur, cum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit: nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere, comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrymâsse!" Hæc Hannibal apud Carthaginienses. Scipio, concione advocatâ, Masinissam, ad regnum paternum Cirtâ oppido et cæteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententiâ acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

XLV. Pace terrâ marique partâ, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit: inde magnâ parte militum in navibus missâ, ipse per lætam pace non minus quam victoriâ Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turbâ obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria: militibus ex prædâ quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Albâ transductus fuerat: conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc

regem in triumpho ductum Polybius, haudquâquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vitâ, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti *Felicis* Sullæ, *Magni*que Pompeii patrum memoriâ, cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus, nequâquam victoriâ pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecêre.

TOMI TERTII FINIS.

Excudit S. Hamilton, Londini.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.